

A DEBRECENI EGYETEM HABILITÁCIÓS FÜZETEI

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

A felelősség új dimenziói a XXI. századi magánjogban

HABILITÁCIÓS TÉZISEK

ÍRTA:

Dr. Fézer Tamás

aki

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYOK TUDOMÁNYÁGBAN

habilitáció elnyerésére pályázik

DEBRECEN

2014

Alapvetések

A felelősség általános értelemben valamely követendőnek tartott magatartással való szembeszegülést, jogi értelemben valamely jogszabályban rögzített norma megsértését jelenti. A felelősség alapja így minden esetben kötelességszegés, mely cselekvéssel és mulasztással egyaránt megvalósulhat. A felelősség a társadalmi és a jogi normákkal szembeszegülő jogalanyt terhelő speciális kötelezettség, mely másodlagosan, az elsődlegesen előírt magatartás tanúsításának elmulasztása esetén lép elő. A normaszegő a felelősség formájától függően morális, politikai és jogi kötelezettséggel egyaránt tartozhat a társadalom, a választópolgárok vagy éppen egy konkrét jogalany irányába.

A felelősség jogkövetkezményként jelenik meg, méghozzá hátrányos jogkövetkezményként, szankcióként. Célja azonban jóval több jogkövetkezményi jellegénél. A jogi felelősségi rend kialakítása során a jogalkotónak szem előtt kell tartania azt a tény, hogy a felelősség nem csupán a megbomlott viszonyok helyreállítását kell, hogy szolgálja, hanem szükségképpen a normaszegések megakadályozására, megelőzésére is alkalmas jogintézménnyé kell, hogy váljon. A felelősség értelmét pontosan azáltal nyeri el, hogy negatív jogkövetkezmény jellegén túl visszatart a jogsértéstől, normakövető magatartásra szorít, szankcióval való fenyegetés jellegéből adódóan valódi preventív hatást fejt ki. A felelősségre így nagy hatást gyakorolnak pszichológiai, szociológiai mozzanatok is. Az individuum számára adott a választási lehetőség szinte valamennyi helyzetben, valamennyi jogviszonyban. A választás leegyszerűsíthető a normakövetés és a normával való szembeszegülés (normától eltérő cselekvés) lehetőségére. A felelősségi rend léte ebben a választásban orientálja a személyt, és tekintettel arra, hogy kizárólag a normával ellentétes magatartás tanúsítása esetén lép működésbe, egyetlen irányba, a jogkövető magatartás kifejtésének irányába tereli a döntést.

A felelősségi rendszerek alapvetően kétfélek lehetnek.

Egyrészt az *objektív felelősségi rend* szempontjából nincs jelentősége a normaszegés mögött rejlő pszichikai mozzanatoknak, a jogsértő tudati állapotának. A lényeg a szembeszegülésre adott reakción, a megbomlott viszonyok helyreállításán van. Az objektív felelősségi rendszerek ebből adódóan nem vizsgálják a jogsértő szubjektumát, normaszegő magatartásához való viszonyát, csupán az eredményre, a jogsértés káros következményének helyreállítására – esetlegesen a normaszegés megtorlására, büntetésre – törekszenek. Az objektív felelősségi rendszernek fontos szerepe lehet a polgári jogi felelősség bizonyos eseteiben, míg a modern büntetőjogi felelősségi rend kifejezetten elveti az objektív felelősségre vonás koncepcióját. A polgári jogban az objektív felelősségi rend reparációs célkitűzése szinte valamennyi felelősségi alakzat esetén jelen van. A Ptk. 6:519. §-ában rögzített ún. általános felelősségi klauzula az 1:4. §-ban definiált felróhatóságból következően inkább minősíthető objektívizált szubjektív magatartási mércének, mint a károkozó szubjektumát messzemenőig figyelembe vevő felelősségi szabálynak. Az objektív felelősség alkalmazása az egyes felelősségi alakzatok esetében akkor indokolt, amikor a reparációs célok válnak szinte az egyetlen jogpolitikai céllá. A termékfelelősség rendszerében például az objektív felelősség indokát az a kockázatosztási elképzelés adja, mely szerint a fogyasztóvédelem céljaival összhangban a hibás termék által okozott károk megtérítése még vétlen gyártói magatartás esetén is a gyártó terhére kell, hogy essen. Nem állítjuk, hogy az objektív felelősségi rendszerek a prevenciós célokat teljes egészében likvidálják, hiszen az objektív felelősség – a termékfelelősség példájánál maradva – akár körültekintőbb és a minőségellenőrzést jobban érvényesítő termelési módszerre is sarkallhatja a gyártót. Az objektív felelősség alkalmazásának indokát adhatja a jogvita megoldásának gyorsítása is. Új-

Zélandon például az egészségügyi ellátás során bekövetkező károkért való objektív felelősség célja, hogy a bírói út helyett egy diszkrecionális jogkörrel nem rendelkező jogvita bizottság rövid eljárási határidő keretében, gyors orvoslását adja az elszenvedett hátrányoknak.¹

A *szubjektív felelősségi rend* az előzőekkel szemben különös jelentőséget tulajdonít a jogsértő pszichéjének, a jogsértő magatartás bekövetkezési körülményeinek. A szubjektív felelősségi rendszer a személyek cselekvési lehetőségeinek indeterminizmusából indul ki. A választás lehetősége adott, a helytelen magatartás tanúsításához vezető okoknak így jelentősége van. Abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy a jogi felelősség fontos célja a megelőzés, a helyreállításon túlmenő preventív hatás kifejtése, léteznie kell olyan szubjektív körülményeknek – mentesülési okoknak –, melyek a látszólag normaszegő magatartás esetére mégsem léptetik működésbe a felelősséghez kapcsolódó hátrányos jogkövetkezmények rendszerét.

Annak eldöntése, hogy adott felelősségi alakzat esetében a feltétlen „rendcsinálás”, helyreállítás, azaz az objektív felelősségi rendszer alkalmazása célravezető – vagyis a preventív célokat megelőzi a helyreállítás fontossága – vagy éppen a jogsértő szubjektumát mérlegelő felelősségi rend kerekedik felül, minden esetben jogpolitikai döntés függvénye. A jogi felelősség formáinak sokszínűségéből adódóan a mögöttesen meghúzódozó társadalmi viszonyok jellege döntheti el az objektív vagy szubjektív felelősségi rend alkalmazásának indokát.

A felelősség lehet jogi vagy jogon kívüli felelősség. A jogon kívüli felelősségi formák (politikai felelősség, erkölcsi felelősség) – bár közvetlen joghátránnyal nem fenyegetnek, azonban – sok esetben azért tudják a társadalmilag elvárt magatartásra rászorítani a jogalanyokat, mert olyan jogon kívüli hátrányos következmények társulnak hozzájuk, melyek a jogsértőt – bár jogon kívüli, de – jogilag nem tiltott eszközökkel tudják hátrányos helyzetbe hozni. Példaként említhetjük itt a politikai felelősséget, melynek következménye a választópolgárok elpártolása, ezzel a támogatottság megváltozása; vagy az erkölcsi felelősséget, mely gyakran társadalmi kirekesztéssel, „megbélyegzéssel” járhat.

A *jogi felelősség* kiszámítható rendszerben működik. Kalkulálhatósága adja preventív jellegét is egyben. A felelősség céljai annak függvényében változnak – gyakran csak prioritásukat tekintve –, hogy mely jogág körében jelennek meg. A büntetőjogi felelősség a prevenció mellé represszív, izoláló funkciókat is felvehet. A polgári jogi felelősség ezzel szemben a prevenció mellett a reparációra, az eredeti állapot helyreállítására helyezi a hangsúlyt. A jogi felelősség kialakítása során mérlegelni kell a megsértett normák fontosságát, társadalomra vagy éppen egyénre veszélyességét. A generális szankcióként létező felelősség nem lehet hatékony egyetlen jogrendszerben sem, és a prevenció céljait meglehetősen hatástalanul szolgálhatja. A specializált felelősség azonban a másik oldalról nem lehet egyéniesített. A felelősségi rend hatékonyságának – megelőzésre való képességének – sikere azon múlik, hogy alapvetően ne a jogsértő személyét, hanem a normaszegés típusát helyezze a differenciálás középpontjába. Ez azt jelenti, hogy a társadalom tagjaira azonosan alkalmazandó szabályok formájában megalkotott felelősségi tényállások a megsértett jogi normák szerint különbözzenek egymástól.

A magánjog vagyoni és személyi viszonyok rendezésére hivatott jogág. A vagyoni viszonyok túlnyomó többsége a jogágon belül logikusan maga után vonja azt, hogy a jogsértés általános szankciója valamely vagyoni hátrány okozása a jogsértőnek. A személyi jellegű szankciók (szabadságelvonás, munkára kötelezés) hiányában a polgári jogi felelősség

¹ Matthew HITZHUEN, *Crisis and reform: Is New-Zeland's no fault compensation system a reasonable alternative to the medical malpractice crisis in the United States?*, Arizona Journal of International & Comparative Law, Vol. 22 No. 3, 2005, 682.

legfontosabb intézménye a kártérítés.

A kártérítés a polgári jogi szankciók sorában fontos szerepet tölt be. A vagyoni és személyi viszonyokban egyaránt idealizált egyensúlyt kiindulópontnak tekintő magánjog a megromlott viszonyok helyreállításának egyik formájaként nevesíti a kártérítés intézményét. A kártérítési jog ebből következően régóta ismert és alkalmazott jogkövetkezménye a jogsértő magatartásnak. A rendszer első ránézésre objektív, hiszen a helyreállító, reparáló funkciót helyezi előtérbe. A polgári jogi felelősség eseteinek többségében azonban a szubjektív felelősségi alakzat dominál, mely a helyreállító funkció megtartása mellett teret enged a jogsértő szubjektumát vizsgáló felfogásnak is. A kártérítési felelősséghez társuló szankció azonban minden esetben vagyoni. A polgári jogi felelősség egyéb eseteiben léteznek nem vagyoni szankciók is (például a személyiségi jogok megsértésének esetére rendelt objektív jogvédelmi eszközök), de a kártérítés kizárólag vagyoni jellegű hátrány okozására törekszik a jogsértő oldalán.

A magánjog szerteágazó területein más és más formában jelenik meg a kártérítés, és a Polgári Törvénykönyvben rögzített alapvető szabályok és elvek változatos tartalommal telítődnek a társasági jogban, a munkajogban és egyéb, a polgári jogi részterületeken. A károkozásra vezető helyzetek tipizálhatatlansága adja a jogintézmény bonyolultságát. A viszonylag rugalmas jogértelmezést kínáló szabályokat a bírói gyakorlat tölti meg tartalommal, alakítja az egyes jogterületek sajátosságainak megfelelően. A károkozó helyzetek sokszínűsége okán a 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.) a deliktuális – szerződésen kívül okozott károkért való – felelősség szabályai általában az absztrakció szintjén jelennek meg, és a bírói gyakorlat eddig kimunkált elvei és ítélkezési állandói töltik meg azokat a konkrét esetekben tartalommal. A Ptk. 2014. március 15-i hatályba lépése alapvetően nem változtatta meg a deliktuális felelősséggel kapcsolatos jogalkotói hozzáállást, így a bírói gyakorlat uralkodó tételei a továbbiakban is javarészt alkalmazhatók lesznek. A kártérítési jog sokáig legnagyobb dilemmáját adó nem vagyoni kártérítés, azaz a személyiségi jogok megsértésének vagyoni eszközökkel történő szankcionálása, jogi szabályozottság hiányában a Ptk. hatályba lépéséig a bírói gyakorlat kezei között formálódott, nem egyszer jelentős paradigmaváltásokat eredményezve az újkori magyar joggyakorlatban. A Ptk. hatályba lépésével egy több évtizede hányatott sorsú jogintézmény megszüntetésével, a nem vagyoni kártérítés helyett az általános személyiségvédelmi eszköz szerepének betöltésére hivatott sérelemdíj került bevezetésre a magyar polgári jogban. Az egészségügyi szolgáltatók és az egészségügyi ellátásban résztvevők által okozott károk megtérítése, az ehhez kapcsolódó felelősségi helyzetek megítélése is a szűkszavú rendelkezések nyomán ítélkező bíróságok döntésein keresztül fejlődik. Az egyes szakmákat terhelő gondossági kötelezettség, az elvárható magatartás szakemberek felelősségénél vizsgált jelentése is fontos változásokat élt meg az elmúlt két évtizedben. A bírói gyakorlat a polgári jogi felelősség terén szigorodni látszik, és különösen a felróhatóság megítélésében figyelhető meg egy már-már az objektív elvárhatósághoz közelítő mérce. A technikai fejlődés és a társadalmi változások ugyanis számos olyan új jogsértésre biztosítanak lehetőséget, mely a törvény megalkotásakor még ismeretlen volt.

A kártérítési jog napjainkra önálló jogterületté nőtte ki magát a magánjogban. Szabályai nem ismerhetők meg pusztán a joganyag tanulmányozásával. A kazuisztikát kerülő jogszabályok nem adnak és nem is adhatnak a kártérítési jog intézményeit kimerítően értelmező definíciókat. Az adott jogterület sajátosságaihoz igazodva a kártérítési jog elvei és a kártérítésre kötelezés előfeltételei (kár, jogellenes magatartás, okozati összefüggés, felróhatóság) gyakran új jelentéstartalommal telítődnek. A speciális kárfelelősségi alakzatok

alkalmazási köre újabb és újabb kártényállásokra terjed ki. A reparáció és prevenció céljainak egyensúlyát több esetben megbontó felelősségi alakzatok a modern kor követelményeihez való igazodást, igazítást kívánják meg.

A technológiai fejlődés a XXI. században új irányt vett. Minden eddiginél gyorsabb ütemű, dinamikusabb, a kommercialista társadalom igényeit a korábbiaknál jóval hangsúlyosabban figyelembe vevő technikai evolúció a polgári jogi felelősséget egyre újabb kihívások elé állítja. Ez a megváltozott környezet a társadalom felelősségi joggal szembeni elvárásait is megváltoztatta. Az individuum legteljesebb körű védelme ugyanis már belső anomáliákat szül. E követelmény ugyanis egyik oldalról az ember személyiségének lehető legszélesebb kiterjedését biztosítani hivatott jogi rezsim létét kívánja meg, melyben a társadalom tagjainak abszolút és korlátozhatatlan jogai vannak, melyek mentesek az állam, állami szervek és egyébként a többi jogalany beavatkozásától. A magányhoz, titkossághoz fűződő érdekek ebben a felfogásban az ember privátszférájának legteljesebb védelmét, a személyiségi jogok körének kiterjesztését, a védelem szinte abszolút biztosítását igénylik. Az individuális szabadság azonban – már társadalmi érdekből is – olyan jogszabályok létét is megkívánja, melyek az alkotó, feltaláló ember számára kedvező piaci környezetet biztosítanak alkotásainak, találmányainak nyilvánosságához közvetítésére, hasznosítására. A modern technológia vívmányai azonban folyamatosan próbára teszik a jogalkotót és a jogalkalmazót azáltal, hogy egyre újabb olcsóbb és egyszerűbb, a tömegesedést előidéző módon teszik lehetővé a más magánszférájába való beavatkozást. Közös társadalmi érdek a technológiai fejlődés támogatása, és az ember kényelmét, komfortját szolgálják többségében az új találmányok, megoldások. A könnyű, gyors, olcsó és tömeges formában megvalósítható jogsértésektől való félelem azonban a személyiségvédelem körében is számos változást irányzott elő az elmúlt évtizedben.

A polgári jogi felelősség funkcióját tekintve is erős belső differenciálódás figyelhető meg. A kötelezettségzegés következményeinek függvényében ugyanis a felelősség jogkövetkezménye és annak megnyilvánulási formái (kártérítés, sérelemdíj) eltérő irányultsággal kerülnek alkalmazásra, akár esetenként is. A biztosítást középpontba helyező államok (pl. skandináv kockázatosztási modell) rendkívüli módon lecsupaszították a polgári jogi felelősség funkciójával kapcsolatos elképzeléseket. A reparáció az esetek döntő többségében olyan hegemon szerepre tört, amely már sem a méltányossági alapon történő felelősségcsökkentést, sem a jogsértő vétkességének fokát nem veszi figyelembe. Ugyanakkor a személyiségi jogok megsértése esetén megfigyelhető az a tendencia, miszerint a konkrét sérelem, hátrány hiányában is alkalmazásra kerülnek vagyoni szankciók. A jelképes összegű kártérítések, melyek kezdetben csupán a társadalom rosszallását megjelenítő céllal kerültek megítélésre, számos esetben valódi büntetésként funkcionálnak egyes jogrendszerekben, felvetve a polgári jogi és a büntetőjogi felelősség közötti határvonalak elmosódásának problémáját.

A polgári jogi felelősség és különösen a kártérítési felelősség a magánjog azon területe, ahol az alapvetően eltérő indíttatásból és berendezkedésből kiinduló angolszász (*common law*) és kontinentális (*civil law*) jogrendszerek a legtöbb hasonlóságot mutatják. A megoldáshoz vezető utat (mindenekelőtt a peres eljárást) tekintve még mindig komoly különbségek mutatkoznak a két meghatározó jogrendszer között, azonban a konkrét esetek megoldásához használt doktrínák, tételek, jogszabályok lényegileg vagy teljesen megegyeznek egymással, vagy nagyban hasonlítanak egymáshoz. A globalizált világ azonban erre csupán az egyik magyarázatot szolgáltatja. Véleményünk szerint ugyanis a két jogrendszer közötti különbségek elmosódása a nemzetközi kereskedelem fellendülése, a határok könnyű átjárhatósága mellett azzal is magyarázható, hogy a kártérítési jogban felmerülő új, tételes jogszabályi rendelkezéssel nem szabályozott kérdésekben a bíróságok egyre inkább

hajlamosan annak az országnak a bírói gyakorlatát figyelembe venni és követni, ahol a vizsgált probléma már régebbi múltra tekint vissza.

Értekezésünk alaptételei, hipotézisei a fenti bevezetésnek megfelelően a következőkben foglalhatók össze:

1. A polgári jogi felelősség alapintézményeinek értelmezése, alkalmazása a XXI. században olyan változáson ment/megy keresztül, melyet elsősorban a felgyorsult technikai fejlődés és az ehhez igazodóan megváltozott individuum értékelés és alanyi jog központú megközelítés generál.
2. A polgári jogi felelősség intézményeinek dinamikus fejlődése, a paradigmaváltások a legtöbb esetben nem az Európán – különösen Kelet-Közép Európán – az elmúlt években végigsöprő rekodifikációs hullám következményeként értékelhetők, hiszen a jogszabályváltozások inkább követik a gyakorlat megváltozott értelmezését, és annak inkább leképezései, mintsem mozgatórugói.
3. A kontinentális és az angolszász jogrendszerek alapvetően eltérő felfogásának megőrzése mellett a kontraktuális és a deliktuális felelősség alapintézményei tekintetében, elsősorban a jogi doktrínák szintjén soha nem látott közeledés figyelhető meg.
4. A polgári jogi felelősség témakörén belül a személyiségi jogok megsértéséből eredő felelősségi helyzetek és jogkövetkezményeik a változásnak leginkább kitett, folyamatos átértelmezést, gyakran hezitáló jogalkotói szándékok és társadalmi igények kielégítését megjelenítő területek.
5. A bírói gyakorlat valódi jogfejlesztő szerepkörben van jelen a vizsgált területen, és a magyar jogrendszerben éppúgy, mint az angolszász országokban, nem követője, hanem fejlesztője és alakítója a felelősségi jognak.

A vizsgálat célja a fenti hipotézisek mentén, hogy megvizsgálja, milyen átalakuláson mentek, illetve mennek keresztül a polgári jogi felelősség jogintézményei, a polgári jogi felelősséggel szembeni társadalmi és jogalkotói elvárások. Ehhez elsősorban a Magyarországon 2014. március 15-én hatályba lépett új Polgári Törvénykönyv szabályait a korábbi ítélkezési állandók szintézisében elemzi és kritizálja. Hangsúlyosan a magyar jogfejlesztés érdekében kitekint azonban olyan külföldi jogrendszerek megváltozott felfogásaira, új modelljeire is, melyeket párhuzamba vagy éppen ellentétbe állíthat a magyar megoldásokkal, útkeresési elképzelésekkel. Az értekezés a polgári jogi felelősség témakörén belül elsősorban a deliktuális felelősségi jog (szerződésen kívül okozott károkért való felelősség) területén folytatott vizsgálatok eredményeire támaszkodik, így a kontraktuális (szerződésszegéssel okozott károkért való) felelősség kérdései inkább csak a közös találkozási pontokon kerülnek elő.

A kutatás módszertanát tekintve a történeti módszert elsősorban eszmetörténeti felfogásban használja. A vétkesség koncepciójának felerősödése és eltűnése, átértelmezése segíthet annak megértésében, miért és milyen indokoktól vezérelve változott meg a polgári jogi felelősség felfogása napjainkban. A komparatív módszer annak alátámasztására szolgál, hogy a vizsgált változások nem izolált folyamatok, melyek csupán Magyarországon érhetők tetten, és csak egy lehatárolható társadalmi, gazdasági korban vagy éppen földrajzi területen fejtik ki hatásukat. A globalizáció felelősségi jogra gyakorolt hatásának alátámasztása érdekében az Európai Unió más tagállamai (elsősorban Németország, Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország, Hollandia, Olaszország) és az Egyesült Államok új modelljei és azok megszületéséhez vezető folyamatok is a kutatás fókuszába kerültek. Az értekezésnek nem célja, hogy a polgári jogi felelősség valamennyi aspektusát és attribútumát elemezze, sokkal inkább a változásoknak kitett területeken kíván fejlődési ívet felrajzolni, kritizálni.

A felelősségi jogi doktrínák fejlődése Európában

Az európai kontinens újkori felelősségi jogi fejlődése a római jog által uralt módon a büntetőjogi felelősség hangsúlyozásával vette kezdetét. A Római Birodalom bukását követően a később megszülető, napjainkban is meghatározó két jogrendszer (angolszász és kontinentális jogrendszer) más-más úton indult el a polgári jogi felelősség dogmáit tekintve, azonban a két fejlődési út hamar összeért. Az angol jog a polgári jogi felelősséget a büntetőjogi indíttatásból megközelítő *tort* felfogást követte, mely nevesített kötelezettségzegések, jogellenes magatartások esetén biztosított lehetőséget a sérelmet szenvedett félnek kártérítés követelésére. A *tort* a kontinentális jogrendszerekben a mai napig lefordíthatatlan fogalom, mely magánjogi jogsértéseket jelöl, de ezek közül is csak azokat, melyek a nevesített esetkörökbe vonhatók. A *tortok* joga az angol jog kis büntetőjoga, hiszen a kontinentális dichotómia elvetésével számos, a felelősségre vonás során alkalmazott fogalom és intézmény a mai napig a büntetőjoggal teljesen megegyező definíciókat, modelleket használ. A valódi különbség a két jogterület között a szankciók funkcionális különbözősége, a *tort* esetében a kontinentális kártérítési jognak is alapeszmét adó teljes reparáció elvének érvényre juttatása. Az angolszász jogrendszer a magánjogi felelősség körében valójában sokkal közelebb állt a római joghoz, hiszen a *writ*ek rendszere a római jogban ismert *actio*k mintájára csupán konkrét keresettípus esetén biztosított jogvédelmet a sérelmet szenvedett félnek. Ez a megközelítés napjainkra értelemszerűen megváltozott, hiszen a vitarendezés peres formáját előtérbe helyező régi felfogás a XXI. században úgy a szerződéses viszonyok mint a szerződésen kívüli kötelek esetében is eltolódik az alternatív, peren kívüli vitarendezési megoldások irányába (mediáció, békéltetés, tárgyalás, stb.). Az angol *tort* jogban az objektív felelősségi felfogás uralkodott. Az urbanizáció előtt ugyanis az emberek közötti interakció meglehetősen csekély volt, így a jogsértések esélye, a más magatartása által előidézett kár bekövetkezésének kockázata is elenyésző volt. Ebben a társadalmi közegben pedig szinte magától értetődő volt, hogy a jogellenesen okozott károk megtérítése a tulajdon szentségéből következően nem volt elkerülhető a vétkesség hiányára való hivatkozással. Az egyetlen rendelkezésre álló kimentési lehetőség az okozatosság hiányának bizonyítása volt. A kár, hátrány és a jogellenes magatartás közötti okozati összefüggés elmaradása ugyanis a kárkötelmet alapjaiban robbantotta szét. Bár az okozatossági elméletek a XVIII. századtól kezdődően gyakorta tévedtek át a mai fogalmaink szerinti vétkesség területére, vizsgálva a jogsértő szándékát, „hivatalosan” csupán a mérföldkönek tekintett 1932-es *Donaghue v. Stevenson* ügyben² emelte be a vétkesség koncepcióját a kárkötelembe az angol bíróság. A társadalom valamennyi tagjával szemben fennálló gondossági követelmény a korábban szűkkörűen relatív szomszéd klauzula (*neighbor principle*) alanyi körének kiszélesítésével vált az angol jog részévé. Míg eredetileg a valamennyi cselekményünket átható és vezérlő gondossági követelmény csupán a közvetlen közelben lévő személyekkel, a „szomszédokkal” szemben állt fenn, addig a *duty of care* sokkal absztraktabb koncepciója ezt a körütekintést már valamennyi személlyel szemben megkívánta.

A kontinentális jogok az angol megoldással ellentétben a vétkességi alapú felelősség oldaláról közelítettek. Az erős természetjogi hatásoknak köszönhetően az emberi választás, döntés szabadságát, a mindenek felett álló természeti törvény mindenhatóságát hirdetve a rossz döntések szankciójaként tekintettek a felelősségi jogra. Valójában azonban ez a fontos különbség az angol és a kontinentális jogfelfogásban mégsem volt ennyire szembetűnő. A kontinentális jogok ugyanis a *culpa levissima* kategóriájáig „süllyesztették” a vétkességi

² *Donaghue (or McAlister) v. Stevenson*, [1932] All ER Rep 1; AC 562; House of Lords

mércét. Ezt az extrém alacsony vétkességet jól példázza az az eset, amikor a távolban eldördülő puska hangjára a teáskancsót elejtő alperest a bíróság az okozott kár megtérítésére kötelezte.³ Az indokolás szerint ugyanis az alperes gyenge idegrendszere, ijedős természete olyan rossz választás a lehetséges magatartási formák, minták közül, melyet – károkozás esetén – a jognak mindenképpen szankcionálnia kell. Ezen koncepció groteszk voltát a bírák is érzékelték, így a majdnem korlátlan vétkességi felfogás – mely lényegében az objektív felelősséghez közelített – behatárolását a jogellenesség definíciójának megszorításán keresztül igyekeztek elérni. Ennek megfelelően csupán kifejezett jogszabályi rendelkezés megsértése esetén beálló károk megtérítésére lehetett a károkozót kötelezni. Ez a szemlélet hasonlatos a *tortok* jogához, azzal a különbséggel, hogy míg Angliában a védendő érdekek oldaláról közelítve dolgozták ki a *tortokat*, addig a kontinensen bármely jogszabályi kötelezettség megsértése felelősséget keletkeztetett. Mivel akkor még a morálisan igazolható szabályok és a jogszabályok szinte teljes egészében fedték egymást az életviszonyok maihoz képest mindenképpen egyszerűbb és letisztultabb természete miatt, olyan jogszabályi rendelkezések megsértése is exculpálta a károkozót, melyek a károsult oldalán állapítottak meg kötelezettségeket. A károsulti közrehatás például teljes egészében likvidálta a kártérítési igényt, a legkisebb közrehatást is önhibaként értékelve. Az egyik esetben a német bíróság a részeg sofőr mellé beülő, majd kárt szenvedő utast nem részesítette kártérítésben arra hivatkozva, hogy a kockázat ismeretében maga járult hozzá a jogsértéshez.

Az 1800-as években fontos paradigmaváltás történt. Az életviszonyok sokszínűségének következtében a jogszabálysértésre alapított felelősségi felfogás nem volt hatékony többé. A vétkesség nélkül nincs felelősség koncepció a *culpa levissima* kvázi objektív felelősséget kialakító modelljétől eltávolodott, és valódi ráhatást kívánt meg a károkozó oldalán. A kártérítési felelősség mércéjét azonban nem a büntetőjogban ismert szándékosság és gondatlanság jelentették, hanem egy ésszerűen gondolkozó és cselekvő személy hasonló helyzetben tanúsított magatartása. Ezzel a megközelítéssel azonban az objektív felelősség teljes egészében perifériára szorult, és még egy, a vonat kerekei által felvetett szikrázó síndarab okozta kár sem került megtérítésre, hiszen sem a vasúttársaságnak, sem a mozdonyvezetőnek nem volt ráhatása – nem volt megállapítható a vétkessége – a kár bekövetkezésére. Valójában az angol bíróságok voltak az elsők, akik csekély mennyiségű bizonyíték esetén és a vétkesség teljes hiányában is kötelezték a vasúttársaságot az okozott károk megtérítésére. A porosz vasúttörvény, mint az objektív felelősség modelljeként számon tartott első törvénymű csak ezt követően született. A francia jog még a *Code Civil* megszületésekor is ragaszkodott a *culpa levissima* koncepciójának fenntartásához. A hollandok nagyon szélesre nyitották a jogellenesség hiányára alapított mentesülést, így a társadalmi viselkedési normákat – a társadalmi morált – is a jogszabályok szintjére emelték.

A megtérítésre kerülő kárfajták és kárelemek köre is korlátozott volt. A legtöbb európai állam az elmaradt haszon megtérítését is kizárta, és a személyiségi jogok megsértése esetén követelhető kártérítést is elutasította. Érdekes megfigyelni, ahogyan Franciaországban a bíróságok tágították a kármezőt a *Code civil 1382. cikkére* alapítva, ezzel integrálva a nem vagyoni károkat is a felelősség látókörébe. A munkahelyi balesetekre alapított kártérítési igények voltak azok, melyek a szociális állam modelljét alapul véve megnyitották az utat a nem vagyoni károk és az objektív felelősség elismerése előtt a bírói gyakorlatban. A német jogban ezzel szemben a jogalkotási termékeké volt a főszerep e téren.

Érdekes megfigyelnünk azt is, hogy a XX. századig a felelősségi koncepciókat a károkozó központúság hatotta át. Ennek megfelelően a vétkesség megléte vagy hiánya, a kötelezettségszegés tényének vizsgálata mind-mind a károkozó magatartásának valamiféle

³ WINIGER, Bénédict, *Strict Liability: What About Fault?*, Tort and Insurance Law Yearbook, 2001. 5.

szankcionálást láttatta a kártérítés köntösébe öltöztetve. A XX. század volt az a korszak, amely a károsult helyezte a hangsúlyt, és a teljes kompenzáció elvét emelte a funkciókeresés középpontjába. A XX. században a formalizmus koncepcióját a funkcionalizmus váltotta fel a felelősség terén. Ezt talán az amerikai kártérítési jog alaptétele tükrözi legjobban: a *tort law* funkciója a kockázatok elosztása a társadalomban; annak megtalálása, melyik az a költségekkel terhelhető réteg, akiknél a leghatékonyabban elkerülhetők ezek a kockázatok. Ez a felfogás vezetett a „biztosítható tevékenység” modelljének megszületéséhez, és a biztosítási piac így alakította át a felelősségi jogot alapjaiban. A skandináv államok, mindenekelőtt Svédország ma is a kockázat alapú kárelosztás koncepcióját hangsúlyozza, és felelősségi felfogását alapvetően határozzák meg a biztosítási konstrukciók.

A XX. század második felére a felelősség valódi hanyatlása volt megfigyelhető. A kártérítés reparatív, korrekciós jellege ugyanis oly mértékben felerősödött, hogy a korábbi károkozó központúságot a károsult érdekeinek elsődlegessége váltotta fel. A reparációs szempontok előtérbe kerülése és a felelősségi esetkörök döntő részében kizárólagos funkció jellege jogvédelmi formává tette a polgári jogi felelősséget, és a ebből eredően a vétkességi elv jelentős átértelmezéséhez vezetett. Általánossá vált a legtöbb európai államban az a megközelítés, miszerint hacsak nem bizonyítható, hogy a károsult maga okozta a kárát, meg kell találni – és a felelősségi szabályok segítségével meg is lehet találni – azt a személyt, aki a kár megtérítésére kötelezhető. A társadalomban uralkodó gondos eljárás követelménye kiszélesedett. A vétkesség hiányában bizonyítására már nem volt többé elégséges a károkozó oldalán a vétkesség hiányának a bizonyítása a mentesüléshez, a károsult vétkességének igazolása kellett a felelősség szankciójának elkerüléséhez. A korábbi károsulti közrehatás felelősséget teljes egészében likvidáló természete is elindult az átalakulás útján. A korábbi, akár a legcsekélyebb károsulti ráhatás esetén elérhető teljes mentesülés talajáról a kármegosztás koncepciójára helyeződött át a hangsúly, így a károsult oldalán teljes önhibát, a károsult magatartását, mint a kár bekövetkezésének egyedüli okát kellett igazolni ahhoz, hogy a felelősségre vonást el lehessen kerülni. A polgári jogi felelősség így már nem a normaszegés elsődlegességét hangsúlyozta, hanem a megbomlott vagyoni viszonyok reparálására hivatott intézménnyé vált. Bár teoretikusan az objektív felelősség körébe nem értett felelősségi alakzatok esetében továbbra is feltétel volt a károkozó vétkességének igazolása, azonban az ésszerűen gondolkozó ember ideálja kvázi szigorú tárgyi felelősségnek megfeleltethető kártérítési esetkörök megalkotásához vezetett. Az európai jogok emellett belekezdtek a vétkességet deklaráltnak is mellőző tárgyi felelősségi alakzatok kidolgozásához, és a normatív szabályozás szintjén – különösen a XX. század második felében – újabb és újabb objektív felelősségi esetkörök megjelenése figyelhető meg. Az egyre inkább objektívizálódó vétkesség koncepció erősödésének okai között a biztosítás megnövekedett szerepét is említhetjük. A kérdés már nem a választási lehetőségek közül a rossz döntést hozó személy szankcionálása, hanem a kockázatok biztosíthatósága volt. Ennek megfelelően a kártérítési felelősség azt a személyt terheli, akinél a károkozási kockázatok a legjobban biztosíthatók. Európa szerte a vétkességi követelmény a *culpa levis* környékén állapodott meg. Ez alól talán Franciaországot említhetjük kivételként, ahol az erősen és bevallottan károsult barát bírói gyakorlat a *culpa levissima* szintjéig szélesítette a gondatlanság mércéjét.

Az angol jog kivételével Európa szinte valamennyi államában megnőtt a normatív módon szabályozott objektív felelősségi esetkörök száma, és az egyébként klasszikusnak mondott, vétkességi alapú felelősségi alakzatok esetében is egy majdnem objektív mérce vált tehát uralkodóvá. A vétkességi alapú felelősség körében lényegében szinte csak akkor nem volt kártérítésre kötelezhető a károkozó, ha a kárt a károsult maga okozta. Amíg rajta kívül volt olyan személy, aki a károsodással kapcsolatba hozható, a *casus nocet domino* elve nem

érvényesülhetett. A reparációs megközelítés mellett az objektív felelősségi alakzatok terjedése miatt a kártérítés egyfajta disztributív, elosztó rendszerben felfogott jogintézménnyé vált. A biztosítási jogviszony létrehozását kötelezően előíró jogszabályi rendelkezések mellett az önkéntes biztosítási piac is virágzott és virágzik napjainkban is. A biztosítási termékek iránti kereslet robbanásszerű növekedése pedig szükségképpen még tovább erősítette a klasszikus, vétkességi alapú felelősségi felfogás hanyatlását. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Európa szerte ebben az időben vált le végleg a polgári jogi felelősség a büntetőjogi felelősség erősen szubjektum függő megközelítésétől.

Az angol jog sajátos abból a szempontból, hogy a XIX. század végéhez képest talán csak az Európai Unió jogharmonizációs kötelezettségekből adódó termékfelelősségi jog volt az a terület, ahol új objektív felelősségi formát alkottak. Egyebekben a régi dogmákhoz közelítették az ítélkezést, és a *duty of care* koncepciót a kontinens többi országához hasonlóan egy szinte idealisztikus elváráshoz igazították. Napjainkban is igaz az a kijelentés, hogy Európában az angol és a francia jog az, ahol a károsult számára legkedvezőbb megközelítést alkalmazzák a polgári jogi felelősségnek. A károsult központúság ugyanis a reparatív szempontok kiszélesítése okán egyre tágította és tágítja napjainkban is a kár fogalmát, a hátrány körébe értett, reparációra vagy kompenzációra érdemes sérelmek kategóriáját. A személyiségi jogok megsértése, jogilag védett vagy akár társadalmilag igazolható érdekek elleni támadás esetén igen széles körben van ugyanis lehetőség a felelősségi jog keretében vagyoni szankciókat érvényesíteni, mindenekelőtt a kártérítés intézményén keresztül.

A magyar jogfejlődés a szovjet jogi ideológia erős jelenléte ellenére is – köszönhetően a korát jóval meghaladó 1959-es Polgári Törvénykönyvnek is – nagyvonalakban követte a fent vázolt európai folyamatokat. A természetszerű kivételt a személyiségi jogok megsértése esetén előálló nem vagyoni hátrányok kompenzálásának kérdése jelentette, mely összeegyeztethetetlen volt a szocialista ideológiával.

A felelősségi jogi eszméket formáló tényezők

A rövid felelősségtörténeti, eszmetörténeti áttekintés után fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen tényezők alakítják a felelősségi jogi doktrínák fejlődését, milyen belső, a jogrendszerhez kapcsolható tényezők és milyen jogon kívüli externáliák formálják a polgári jogi felelősség koncepcióinak alakulását. Véleményünk szerint egy komplex hatásmechanizmus eredménye az elmúlt évszázadokban és napjainkban is a magánjogi felelősség alapintézményeinek értelmet adó doktrínák dinamikus változása. Ezek a belső és külső tényezők időnként helyet cserélnek azon a képzeletbeli listán, mely erősségük, befolyásoló képességük szerint rangsorolja őket, összetételükben azonban szinte változatlanok az elmúlt közel száz évben:

Jogi transzplantok

A XXI. században már nehezen tagadható, hogy a nemzeti jogokra nagy hatást gyakorolnak más jogrendszerek. Egyrészt van egy természetes kíváncsi, egy megfelelni vágyás szinte minden jogrendszerben, mely versenyképességének megtartása vagy éppen növelése érdekében figyelemmel van más államok jogának fejlődésére. Másrészt természetesen, hogy egyes új felelősségi kérdések bizonyos államokban hamarabb bukkannak fel a bíróságokon, mint más államokban. Az előbbi országok bíróságai részéről nem idegen, hogy tanulmányozzák külföldi kollégáik érvrendszerét, és még ha a hazai társadalmi, gazdasági környezetre adaptálva is hasznosítanak belőle bizonyos elemeket, mégis történik egy látens közeledés a jogrendszerek között. Természetes, hogy a jogi transzplantok azonosítása azért

nehézkés, hiszen sem a jogalkotó, sem a jogalkalmazó nem szívesen vallja be a külföldi megoldások átvételének tényét, és az adaptáció okán gyakran nehezen azonosítható, pontosan melyik jogrendszer mely intézménye lehetett a kiindulási alap, a minta. A kölcsönzés kultúrája bevallottan leginkább talán az olasz felelősségi jogban érvényesül⁴.

Az eljárásjogi sajátosságok

A kártérítési perek központi kérdése a bizonyítás. E körben pedig nem csupán az anyagi jog bizonyítási terhet meghatározó szabályai, hanem a polgári eljárásjog alaki jogi szabályai is különös jelentőséggel bírnak. A bíró és az esküdtszék közötti döntési kompetenciák megosztása a fenti fejlődési folyamatban bemutatott angol jogfejlődést évszázadokon keresztül meghatározta. Az 1933-as váltást megelőzően ugyanis csupán az az eljárásjogi doktrína, mely szerint a bíró a vétkesség, az esküdtszék a kötelezettségszegés kérdésében bír döntési kompetenciával, a vétkességi elv felerősödéséhez és értelmezéséhez vezetett. A bírók ugyanis ezen keresztül igyekeztek megtartani jelentős súlyukat az eljárásban. A bírói és a felek viszonya, a bizonyítás eljárási szabályai komoly befolyással vannak a vétkesség, az okozatosság, a kár és a jogellenesség jelentéstartalmára is.

Az alkotmányos és a közjogi rendszer változásai

A magánjog és a közjog kontinentális jogrendszerben klasszikus dichotómiája ellenére nem tagadhatjuk, hogy szoros kapcsolat van a két jogág között. A társadalmi elvárások, a morál fejlődése ugyanis általában előbb hat a közjogi, alkotmányjogi rendszerre, mint az alapvetően jóval rugalmasabban szabályozott magánjog tartalmára. Olaszországban a nem vagyoni sérelmek kompenzálása kiváló példa erre. A korábbi kifejezett tagadás ellenére az alkotmányos változások vezettek el oda, hogy a bírák az állampolgári alapjogok értelmezésével vonták be a kár fogalmába a élethez, emberi méltósághoz való jog megsértésével előálló hátrányokat (*danno biologico*).

Jogpolitikai döntések

A felelősség hanyatlása, a vétkesség vizsgálatának háttérbe szorulása felerősítette a jogpolitikai elvárások és irányok szerepét a felelősségi jogban. Kiváló példa erre az angol jog 1933 utáni fejlődése. 1933-at megelőzően a *negligent tortok* körében is lehetőség volt esküdtszéki tárgyalásra, így a bíró és az esküdtszék feladatai, döntési jogkörei megoszlottak: az esküdtszék a kötelezettségszegés, lényegében a jogellenesség, míg a bíró a vétkesség kérdésében hozott döntést. A bírói szerepkör erősítése iránti törekvésnek volt köszönhető az, hogy a vétkesség, a *duty of care* doktrína értelmezése központi kérdéssé vált az angol felelősségi jogban. 1933-ban azonban megszűnt az esküdtszéki tárgyalás lehetősége a gondatlan károkozásokkal kapcsolatos perekben. A bírók már nem voltak érdekeltek abban, hogy a vétkességi koncepciót tovább fejlesszék, a kötelezettségszegés vizsgálata pedig klasszikusan nem az ő feladatuk volt. Mind a vétkesség, mind a kötelezettségszegés jogi értékelése elveszítette jelentőségét, és sokkal inkább morális, valamint elsősorban politikai, jogpolitikai kérdéssé vált. Ez az a tényező, mely véleményünk szerint a felelősségi jog belső differenciálódását elindította. Akár normatív szempontból azonos felelősségi alakzathoz tartozó esetekben ugyanis rendkívül eltérően kerülhetnek értékelésre a felelősség előfeltételei.

⁴ MONATERI, Pierre Giuseppe, *The 'Weak Law': Contaminations and Legal Cultures (Borrowing of Legal and Political Forms)*, *Transnational Law and Contemporary Problems*, 13. 2003. 575.

Az angol jogban például a vasúttársaságok esetében egy alapvetően jelentéktelen figyelmetlenség (nagyon alacsony fokú gondatlanság) is elegendő a felelősségre vonáshoz, míg az orvos oldalán nagyobb fokú gondatlanság tanúsítását kell igazolni a kártérítésre kötelezés érdekében, holott mindkét esetkör teoretikusan azonos szabályok mentén kerül megítélésre. Tekintettel arra, hogy normatív oldalról nagyon nehezen definiálható mind a vétkesség, mind a jogellenesség a polgári jogi felelősség körében, így az aktuális társadalmi és jogpolitikai változásoknak talán ez a két felelősségtani premissza van leginkább kitéve.

Az „akadémikusok joga”

A tudományos műhelyek, a jogtudósok dilemmái és értelmezési javaslatok tagadhatatlanul hozzájárulhatnak a praktikus jog fejlesztéséhez, kialakításához. Történelmi koronként változik azonban, hogy az akadémiai jog mennyiben feleltethető meg a bírói gyakorlat által diktált elveknek. Vannak ugyanis korok, amikor az akadémikusok joga nem élő jog, és merőben eltérő kérdésekkel foglalkozik, mint amivel a bíróságok találkoznak és szembesülnek. A XXI. század eltelt éveit azonban mindenképpen az akadémiai és a praktikus jog nagy egymásra találásának korszakaként értékelhetjük. Az egyre sokrétűbb életviszonyok által felvetett új jogi kérdések ugyanis egyelőre kifogyhatatlan nyersanyagot szolgáltatnak az akadémiai viták számára, és a jogi kutatások „piaca” diktálta törvényszerűségek miatt a kereslet egyértelműen a gyakorlati problémákra tudományosan megalapozott választ kínáló kutatások és munkák irányába viszi el az akadémiai jogot.

A technológiai fejlődésre adott válaszreakciók

A XIX. század ipari forradalma indította el a magánjogi felelősséget a hanyatlás útján. A vétkesség természetjogi gyökerekkel bíró pajzsán ez a jelenség ütötte az első rést. Nem meglepő, hogy az első, valóban objektív felelősséget megjelenítő esetkörök a vasúttársaságok által okozott károk megtérítése körében jelentek meg. A polgári jogi felelősség komoly dilemmáit azonosíthatjuk, napjainkra is érvényes alaptételek felfedezésével a korabeli vasúttal kapcsolatos kártérítési perekon keresztül. A klasszikus felelősséget keletkeztető esetkör a gőzmozdony szikrája által okozott tüzek és az ezekben megsemmisülő termésre alapított kártérítési igények jelentették. Két érdek ütközött itt egymással. A földtulajdonos érdekei és a tulajdonjog szabályai ugyanis azzal a közérdekkel kerültek szembe, mely az új közlekedési, árutovábbítási módszer terjedését kívánta. A vétkességi alapú felelősség azonban komoly hiányosságokkal küzdött érvrendszerét tekintve, hiszen a tüzet okozó szikra az esetek döntő többségében elkerülhetetlennek, a tevékenység velejárójának volt tekinthető. A vétkesség megtalálása ugyanakkor követelmény volt a legtöbb európai állam bíróságai számára a XIX. század első felében, így a leginkább konszenzusos érvelésnek a következő indokolás tűnt: a vasúttársaság alkalmazottai az egyetlenek, akik védekezni tudnának az ilyen balesetek ellen, így minden kár az ő mulasztásukra vezethető vissza. A közérdek-magánérdek párharcában Savigny nagyon sajátos elképzelése már a vétkességet mellőzve, valódi érdekösszemérés talajáról közelített a problémához. Ahhoz, hogy a vasúttársaságok működhessenek, a pályát kiépíthessék, számos földterületet meg kell vásárolniuk, illetve – ahogyan az a közérdek által indokolt tevékenységnek tekintett vasút miatt valóban történt – az állam rengeteg földterületet kisajátított a közjó érdekében. Savigny érvelése szerint indokolatlan lenne a vasúttársaságok privilégiumait még ennél is szélesebbre nyitni, és a vasúti sínekhez közel eső földek tulajdonosait kötelezni a tüzek által okozott károk viselésére. Azzal, hogy a felelősséget valójában a korabeli értelmezésnek megfelelő vétkesség hiányában is a vasúttársaságra telepítjük, az érintett földtulajdonos részére a kisajátításhoz, közérdekű használati jog

alapításához kapcsolódó kártalanítást fizet a vasúttársaság. A vétkességet nem vizsgáló vasúti kártérítési felelősség így valójában a közérdek miatt okozott károkért járó kártalanítás Savigny érvelése szerint. Annál is inkább ésszerűnek tűnt ez az érvelés, hiszen a mentesülési lehetőségek köre rendkívül széles volt. Ezek közül ehelyütt csupán két fontos mentesülési okot emelnék ki. A károsulti közrehatás legcsekélyebb formája is lehetőséget adott a károkozónak – ebben az esetben a vasúttársaságnak – a mentesülésre. Még a károkozó oldalán bizonyított egyértelmű vétkesség is kevés volt ahhoz, hogy a kár bekövetkezésében vétkesen közreható károsult bárminemű kártérítést követeljen. A másik sajátos mentesülési lehetőséget a kártérítési felelősséget előre korlátozó vagy kizáró szerződési klauzulák jogszerűsége jelentette.

Az objektív felelősség születése azonban elkerülhetetlen volt. Franciaországban az 1896-os Teffaine ügyben⁵ a bíróság úgy foglalt állást, hogy minden olyan dolog birtoklása és használata, mely magában hordozza a károkozási potenciált, objektív felelősséggel kell, hogy terhelje a tulajdonost a bekövetkező károk megtérítésének vonatkozásában. Attól függetlenül, hogy a károsodást előidéző konkrét esetben megállapítható-e vétkessége vagy sem. A francia bíróság ennek megfelelően azt sem vették figyelembe, hogy a károkozó vasúttársaság technikai úton (pl. védőlemezek segítségével) védekezni próbált a károkozással szemben, illetve minimalizálni igyekezett a károkozási kockázatokat.

A közérdek-magánérdek vita sarkos következtetések levonását eredményezte az angol jogban. Mivel a vasúttársaságok parlamenti engedéllyel folytathatták csak tevékenységüket, a zavaró hatást elszenvedő földtulajdonosok számára eleve kizárt volt a zavarásra alapított igényérvényesítés (*nuisance claims*). Ezzel ugyanis egy magánszemély lényegében a parlament engedélyét torpedózhatta volna meg, és saját maga érthette volna el az állam által már jogszerűnek minősített tevékenység jogellenessé nyilvánítását. Mivel a pályák építése érdekében folytatott kisajátítások a földárak emelkedését hozták magukkal, általánosan elfogadott érvelés volt, hogy a kártérítési felelősség elismerésével nem kell tovább erősíteni a tulajdonosokat megillető jogokat, mindenekelőtt a kisajátítási kártalanítás összegén felül újabb pénzösszeghez ne juthassanak. Azok a tulajdonosok, akiknek ingatlanja a vasúti sínekhez közel feküdt, vállalták a károkozás kockázatát. Ebből eredt az a megközelítés, miszerint vétkesség igazolása nélkül nem jár kártérítés még a gőzmozdony által okozott tűzben megsemmisült terményért sem. 1905-ben a *Railway Fire Act* azonban gyökeres változást hozott. Az objektív felelősség gondolatát megelőzve egy vétkesség nélküli általános kompenzációt dolgozott ki. A mozdony szikrája által előidézett tüzekben elszenvedett károk kompenzálására, kárátalány jelleggel 100 fontot állapított meg a tulajdonos számára (ezt később 200 fontra emelték). A kompenzációra való jogosultsághoz nem volt szükséges a vasúttársaság vétkességének a bizonyítása, így az esetek döntő többségében a peres eljárások is elkerülhetők voltak. Ez a minimál kárátalány persze nem zárta ki, hogy az ezt meghaladó károkat a károsult a vétkesség bizonyítása mellett kártérítési perben követelje. Ez a megoldás fontos elemmel gazdagította a felelősségi jogot, hiszen napjainkban is visszaköszön például az Európai Unió szintjén rendezett légitársaságok felelősségénél.

Spanyolországban részletesen kidolgozott biztonsági előírások voltak hivatottak a vasúti baleseteket megakadályozni. Mind a vasúttársaságra, mind a földtulajdonosokra vonatkoztak előírások (utóbbiak esetében azt is jogszabály határozta meg, hogy a pályához milyen közel termelhetnek). Az előírások megsértése lényegében a vétkességgel volt azonosítható, és megteremtett a kártérítési felelősséget a vasúttársaság oldalán, illetve károsulti közrehatásként volt értékelhető a tulajdonos oldalán. 1930-ig váratott magára az objektív, vétkességet likvidáló felelősségi esetkör kidolgozása a spanyol jogban.

⁵ *Guissez, Cousin et Oriolle v. Teffaine*, 1897 D.Jur. I 433 (1896. június 16.)

A technológiai fejlődés generálta kártérítési esetkörök között az egyik legfelkavaróbb a XX. század második felének meghatározó „csoda ásványa”⁶, az azbeszt által okozott egészségkárosodásokra alapított kárigények voltak. Az azbeszt sajátossága volt, hogy nem egyetlen tevékenység keretében vált népszerűvé, hanem több ezer termék készítésénél felhasználták, így valódi tömegek kerültek kapcsolatba vele, akár a gyártási folyamatban résztvevő munkásként, akár a végtermék felhasználójaként. Az azbeszt egészségügyi kockázata abban rejlik, hogy az ásvány porának belélegzése egymástól nagyon különböző szindrómák kialakulását eredményezheti, néhány esetben évekig lappangó, apró elváltozást okozva az emberi szervezetben, néhány esetben pedig gyors halált okozva. Az azbeszt okozta betegségek ugyan nehezen kategorizálhatók, a jogi szakirodalom jellemzően három csoportba sorolja az általa kiváltott kórságokat. Az azbesztózis az azbesztpor belélegzése miatt kialakuló kiterjedt tüdőszöveti hegesedés, a mezotelióma pedig az egyes szerveket borító savas hártványok sejtjeiből kiinduló rosszindulatú daganat. Mindkettő kifejezetten az azbesztpor belélegzése miatt kialakuló betegség, míg a harmadik, a tüdőrák más tényezők által is kiváltott szindróma lehet. Az azbeszt egészségre ártalmas természetével kapcsolatban már viszonylag korán foglalkozott az orvostudomány, ugyanis 1906-ból már vannak feljegyzések, miszerint a Francia Gyárfelügyelet rámutatott arra tényre, hogy a azbeszt textillel dolgozók tüdejében komoly patológikus elváltozás keletkeztek.⁷ 1909-ben egy olasz királyi rendelet már megtiltotta, illetve bizonyos feltételek közé szorította a gyermekek és a nők azbeszt gyárakban való foglalkoztatását.⁸ Az első jogszabály, amely már az azbeszt kontrollálása érdekében született, a brit azbeszt ipar szabályozására elfogadott rendelet volt 1931-ben, amely megkövetelte, hogy a gyártók megfelelő szellőző berendezésekkel szereljék fel gyáraikat.⁹ Az azbeszt okozta egészségkárosodásokra alapított igények sokkal nagyobb számban jelentek meg az Egyesült Államokban, mint Európában. Ennek magyarázata a jogrendszer sajátosságaiban keresendő. Míg az európai államok döntő többségében a társadalombiztosítás keretei között az orvosi kezelés költségei megtérültek, addig az USA-ban ilyen szociális biztosítási rendszer hiányában a károsultak kényszerültek a kezelési költségeket viselni. A szabályozás is másképpen reagált az azbeszt keresetekre az egyes államokban. Németországban és Spanyolországban például a társadalombiztosítási jogszabályok egyenesen kizárták annak lehetőségét, hogy kártérítési keresettel is éljen a sérelmet szenvedett fél, míg Olaszországban és az Egyesült Királyságban a kártérítési keresetek voltak népszerűbbek, hiszen a költségek teljes megtérülésére csak peres úton volt lehetőség. Franciaországban egy vétkességet nélkülöző kompenzációs rendszert vezettek be a tömeges igények kezelésére, mely ugyan nem zárta ki, hogy a károsult a kompenzáción felül kártérítési perben is érvényesíthesse igényét, azonban erre csak rendkívül ritkán került sor. Általánosságban elmondható, hogy az európai államokban a kártérítés jellemzően csak másodlagos szerepet játszott az azbeszt okozta károk megtérülésében.¹⁰ Németországban az 1884-ben elfogadott balesetbiztosítási törvény a munkáltatókat kivonta a kártérítési felelősség hatóköréből, és 1925-ben a biztosítási konstrukció minden foglalkozási megbetegedésre kiterjesztésre került. A biztosítási összegekhez akkor juthattak hozzá a károsult munkavállalók, ha bizonyították, hogy egészségkárosodásuk munkahelyi balesetből ered, vagy valamely foglalkozási megbetegedésről van szó. Az okozatosságon túl más körülményt

⁶ TWEEDALE, Geoffrey, *Magic Mineral to Killer Dust: Turner and Newall and the Asbestos Hazard*, Oxford University Press, 2000. 5.

⁷ MARTIN-CASALS, Miquel, *The Development of Liability in Relation to Technological Change*, Cambridge University Press, 2010. 19-20.

⁸ FAVILLI, Chiara, *Technological Change in Italy*, In: MARTIN-CASALS, i.m., 213.

⁹ MORGAN, Jonathan, *Technological Change in England and Wales*, In: MARTIN-CASALS, i.m., 67.

¹⁰ MARTIN-CASALS, i.m., 25.

nem kellett bizonyítani, így nem volt jelentősége annak, hogy a munkáltató betartotta-e a munkavégzési feltételekre vonatkozó német előírásokat, vagy sem. Mivel azonban az európai modellek egyike sem volt alkalmas arra, hogy teljes kompenzációt nyújtson a károsultaknak, a kártérítési perek – ha kezdetben kis számban is kerültek bíróság elé – nem voltak elhanyagolhatók. Sem a vétkességet nélkülöző biztosítási konstrukció, sem a társadalombiztosítási modell nem arra volt tervezve, hogy a kártérítéshez hasonló teljes reparációt nyújtson a vagyoni károk tekintetében, illetve, hogy a nem vagyoni sérelmeket a lehető legteljesebb mértékben kompenzálja. A kártérítési perek azonban megkövetelték a munkáltató vétkességének bizonyítását, melyet többségében megszorítóan értelmeztek az európai bíróságok. Ez alól egy kivételt találunk, a *culpa levissima* koncepcióját továbbra is hirdető francia jogot. Született ugyanis olyan ítélet, mely a munkáltató felelőségét még harmadik, nem munkavállaló személyek irányába is megállapította. Egy esetben az a feleség is kártérítésben részesült, aki az azbesztet használó gyárban dolgozó férje ruháinak mosása közben lélegezte be a veszélyes port. A francia bíróságok úgy találták, hogy a munkáltató nem gyakorolt megfelelő kontrollt a veszélyes azbeszt felhasználása felett, és bár erre lett volna lehetősége, nem biztosította, hogy az azbeszt ne kerüljön ki a gyárból, még a feldolgozás folyamatában.¹¹ A spanyol jog a vétkesség teóriájának kiterjesztésével még ennél is tovább ment. Olyan esetekben, amikor valamely tevékenység végzése magában hordozta a károkozás kockázatát, a vétkességet vélelmezték a spanyol bíróságok. A vélelem azonban megdönthető volt, így az alperes bizonyíthatta, hogy megfelelő gondosságot tanúsított, és neki fel nem róható okból következett be a károsodás.¹² Angliában amennyiben a munkáltató nem tartotta be a biztonsági előírásokat, azaz jogszabályban rögzített kötelezettségét sértette meg, egy külön *tort* állt rendelkezésre, mely nem követelte meg a vétkesség bizonyítását, és a kötelezettségzegésből kiindulva lényegében objektív felelőséget keletkeztetett a munkáltató oldalán. 2005-ben azonban fordulat következett be az angol jogban, amikor a bíróság nem részesítette kártérítésben azt az asszonyt, akinél mezotelióma jelentkezett, mikor férje szennyezett ruháit mosta. Lényegben az előreláthatóság volt az a koncepció, melynek mentén az oksági láncot megszorította az angol bíróság, és megállapította, hogy a munkáltatótól nem várható el annak előrelátása, hogy alkalmazotti körén kívül más személyek is kapcsolatba kerülhetnek az azbesztporral.¹³

Az azbeszt perek megmutatták, hogy a technológiai fejlődés által bevezetett új megoldásokban rejlő veszélyek nagyon eltérő reakciókra készítették az európai jogokat. Az objektív felelőség bár nagyon evidens megoldásnak tűnhet ezekben a helyzetekben, azonban számos jogpolitikai döntés is meghúzódhat az új kockázatok kezelése mögött. Az azbeszt esetében látható, hogy bár nagyon sokáig engedte a jogalkotó az anyag használatát, még azt követően is, hogy köztudomású volt annak egészségre ártalmas volta, a megbetegedett személyek által elszenvedett sérelmek megtérítését nem tisztán a kártérítés rendszerében oldotta meg. Valódi kavalkád, ahogyan a biztosítási konstrukciók, a társadalombiztosítási modellek, a vétkességet vélelmező felelősségi rendszerek keveredtek egymással. A kártérítési jog és általában a polgári jogi felelőség láthatóan átpolitizált területté vált a XX. századra, és a korábbi eszmék (vétkesség primátusából adódó prevenció, károsult érdekeit középpontba helyező reparáció) felpuhultak, és helyüket bizonyos felelősségi alakzatok esetében új megfontolások vették át.

¹¹ SALMON, Yvonne, *Technological Change in France*, In MARTIN-CASALS, *i.m.*, 129.

¹² MARTIN-CASALS, *i.m.*, 257.

¹³ Maguire v. Harland & Wolf plc [2005] EWCA Civ 1.

A kártérítési jog versengő teóriái a XXI. században

Még a XX. század első felében is igaz volt az a kijelentés, hogy a kártérítési jogot az egyetemen parktikumorientált formában, a kártérítés funkciójáról szóló elméleteket szinte teljesen mellőzve is kiválóan lehetett tanítani és tanulni. A felelősségi alakzatok szabályai a felelősség alanyát, valamint a kimentési lehetőségeket rögzítették, melyek kevés kételyt hagytak a jogalkalmazóban. Az angolszász jogrendszerek voltak talán az elsők, melyek szembesültek a XX. század második felétől egyre változó, a kártérítési jognak terepet adót társadalmi, gazdasági környezettel. A precedensjogban ugyanis pontosan a precedensek szerepe kezdett visszaszorulni azáltal, hogy hirtelen a robbanásszerű technikai fejlődés megindulásával a több esetben évszázados múltra visszatekintő kártérítési jogi dogmák átértelmezésre szorultak. A precedensjogot így a kártérítési jog területén napjainkig tartó folyamatként valójában az esetről esetre döntés joga váltotta fel a *common law* jogrendszerekben. A formális vagy informális alapelvekre való hivatkozások idejét múlttá váltak, és a bíró jogértelmező és jogfejlesztő szerepe a kártérítési perekben felértékelődött.¹⁴

A kontinenális jogban ez a változás sokkal kevésbé volt szembetűnő, hiszen a normatív szabályozás szintjén igazán csak az 1990-es években Európa-szerte megindult polgári jogi rekodifikációs hullám mutatta a megváltozott erőviszonyokat a kártérítési jogra ható folyamatok versenyében. Nem tagadható azonban, hogy a polgári jogi kódexek egyébként is széles körű mérlegelésre lehetőséget biztosító klauzulái és jogintézményei (mindenekelőtt az okozatosság, vétkesség megállapíthatósága) a bírói gyakorlatban már jóval korábban, a kodifikációt, rekodifikációt megelőzően lehetőséget biztosítottak az átértelmezésre. A kártérítési jog legújabb kori fejlődésében tagadhatatlanul nagy jelentőséget kaptak a jogpolitikai megfontolások, és a korábban a károkozó rossz cselekvési választásának szankcionálása, a károsultat ért veszteség reparálása funkciókat jelentősen megbonyolították azok a jogpolitikai célok és eszmék, melyek napjainkban is éreztetik hatásukat. Marshall Shapo amerikai jogtudós már 1970-ben megállapította, hogy a kártérítési jog a hatalom újabb eszköze dominanciájának és akaratának kinyilvánítására.¹⁵ Még ha ennyire kiélezettnek és alkotmányjogi kérdéseket is felvetőnek nem látjuk a problémát, mindenképpen egyet kell értenünk azzal a megállapítással, mely már nem a kárkötelemben érintett jogalanyok szemszögéből, hanem a köz vagy ha úgy tetszik az állam céljainak elérése érdekében avatkozott be a kártérítési jog fejlődésének folyamatába. Ennek az intervenciónak a legnyilvánvalóbb bizonyítéka a számos új, jellemzően objektív alapokra helyezett felelősségi alakzat megszületése, mely általában egy új technológia bevezetésével állt kapcsolatban. Az objektív felelősségi alakzatok elterjedése mellett a másik, a polgári jogi felelősség klasszikus célkitűzéseit lerontó tényező a korábban már elemzett biztosítási konstrukciók elterjedése, elsősorban a kötelező felelősségbiztosítások megnövekedett jelentőségén keresztül. Néhányan a kártérítési jogot éppen ezen tényezők miatt már tisztán közgazdasági megközelítésben látják, a kártelepítés társadalom mérnöki hozzáállásával felépített jogterületként, mely közcélok megvalósulását szolgálja, a magánérdekek helyett.¹⁶ A kártérítési jog bizonyos értelemben erősen átpolitizált területté vált a XX. század második felében, és így magánjogi dominanciáját megtépázták közjogi célok. Shapo jogi realistiként azzal az egyszerűsítéssel élt, hogy a kártérítési jogot valójában közjogi területként azonosította.¹⁷

¹⁴ CARODOZO, Benjamin, *The Growth of the Law*, Yale University Press, 1924. 5.

¹⁵ SHAPO, Marshall, *Changing Frontiers in Torts: Vistas for the '70s*, 22 *Stanford Law Review*, 1970. 330.

¹⁶ GOLDBERG, John C. P. – ZIPURSKY, Benjamin C., *Seeing Tort Law from the Internal Point of View: Holmes and Hart on Legal Duties*, 75 *Fordham Law Review*, 2006. 1580

¹⁷ SHAPO, (1970), *im.* 335.

A 'civil recourse' elmélet

A közjogi elemek begyűrésével népszerűséget szerző közgazdasági jogi elemzések ellenpontjaként jelent meg az a mozgalom, mely a magánjog területére kívánja visszaterelni a kártérítési jogot, klasszikus magánjogi szankcióra jellemző célokkal felvértezve azt. Goldberg ennek megfelelően a kártérítési jogot öt egymással versengő teória, célelmélet gyűréjében képzelel el: kompenzáció és visszatartás, vállalati felelősség hangsúlyozása, gazdasági szankcióval fenyegetés, társadalmi igazságtétel és egyéni igazságtétel. Az egyéni igazságtétel három alkategóriája pedig a kiigazító igazságszolgáltatás, a viszonosság teóriája, valamint a szabadságjogok teóriája.¹⁸ A kompenzáció és visszatartás a hagyományos reparáció és prevenció dualizmusára épül. A vállalati felelősség kidomborítása azonban már véleményünk szerint politikai szempontokat is felvesz az értékelés körébe, hiszen társadalmi kívánalomként fogható fel, miszerint a tőkeerős társaságok társadalmi felelősségvállalását hangsúlyosabban kell megjeleníteni a társadalmi kárelosztás rendszerében. Ennek nyomán indult fejlődésnek a *corporate governance* teória világszerte mindenhol. A gazdasági szankcióval fenyegetés a prevenció sajátos megjelenési formája. Sajátosságai abban keresendők, hogy a profitszerzésre törekvő, kiélezett szabad piaci versenyben igyekszik limitálni az igénybe vehető eszközök körét. Más kárára ugyanis nem lehet vagyoni előnyhöz, versenyelőnyhöz jutni. A társadalmi igazságtétel egy balanszírozó teória, mely a vétkességi koncepció hangsúlyozása is egyben. A társadalmi rend – és ennek egyik lényeges eleme, a jogrend – ellen vétő személynek kell lennie annak, aki az okozott károk megtérítésére köteles. Az egyéni igazságtétel a károsult szempontjainak és érdekeinek megjelenése azáltal, hogy a károsultat ért sérelmek, az elszenvedett hátrányok megtérítésre kerülnek. Ennek az egyéni igazságtételnek fontos összetevője az egyén szabadságjogainak védelme. A tulajdon szentsége és a személyiségi jogok – másik oldalról állampolgári jogok vagy emberi jogok – védelme a polgári jog eszközeivel is lehetséges kell, hogy legyen. A viszonosság ebben a kontextusban azt fejezi ki, hogy a károkozó abban a tudatban felel az okozott kárért, hogy amennyiben neki okoz majd kárt a jövőben a károsult, ő is ugyanúgy a felelősség alanyaként kártérítéssel fog tartozni irányába. A kiigazító igazságszolgáltatás pedig az ideális vagyoni viszonyok (jogsértés előtti vagyoni viszonyok) megbomlásának helyreállítására törekszik. Goldberg nézetei szerint a fenti öt tényező, funkcióelmélet kell, hogy minden helyzetben szolgálja a kártérítési jogot, és a jogalkalmazók ezen célok szem előtt tartásával alkalmazhatják a kártérítési jog intézményeit. Ezt a gondolatmenetet követve jutunk el a napjainkban igen divatos, és elsősorban a jogtudományban hangsúlyozott ún. *civil recourse*, polgári jogi igény koncepciót hirdető kártérítési elmélethez. A *civil recourse* koncepció valójában valamennyi XXI. századi kártérítési teória összegyúrása, és egyben visszatérés a gyökerekhez. Lényegében a magánjogi jogsértések és a felelősségre vonás régi alapelveihez való visszatérést hirdeti, ennek megfelelően pedig valódi szankciós jellegű intézményként tekint a kártérítési jogra. Az elmélet egyik fontos alaptétele, hogy a kárkötelem résztvevői közötti, magánjogi jogviszonyról szól, melybe sem a közérdek, sem jogpolitikai célok hangoztatásával nem avatkozhatnak be a társadalom tagjai és az állam sem. A károsult azon igényéről van szó, hogy a kárát okozó meghatározott személytől kártérítést követeljen. Goldberg megközelítésében az állam ebbe a tisztán magánjogi jogviszonyba csak az igényérvényesítésnek keretét biztosító eljáráson keresztül kapcsolódik be, és így kizárólagos szerepe és feladata, hogy a károsult számára szabályozott eljárási kereteket adjon – a kártérítési végrehajtására is kiterjedő módon – igénye érvényesítésére. A kártérítési igény lehetőségének elismerésében merül ki az állam és a köz szerepe, azaz csak intézményi

¹⁸ GOLDBERG, John C.P., *Twentieth-Century Tort Theory*, 91 *Georgetown Law Journal*, 2003. 513.

kereteket biztosít a károsultnak a jogvita rendezéséhez. Hangsúlyozottan nem jogvédelemről van szó, hanem egy egyenrangú feleket feltételező jogvita eldöntését segítő mechanizmus működtetéséről. Nem prejudikál ez a modell, hiszen ezzel rögtön felelőssé tenné a károkozót. A jogvita során dől el, hogy a hivatkozott magatartás valóban magánjogi jogsértésnek minősül-e, és ez a károkozónak felróható-e. Az elmélet elveti a források hatékony elosztására vagy éppen egy kompenzációs rendszer kialakítására irányuló elképzeléseket¹⁹, a magánjogon kívüli externáliáknak bélyegezve ezeket. Nem az az elsődleges célja a kártérítési jognak, hogy valamiféle helyi kompenzációt vagy biztosítási modellt dolgozzon ki, vagy az antiszociális viselkedési formákat a köz érdekében szankcionálja, hanem a két szereplő – sértett és jogsértő – viszonyában jogvitát bíráljon el.²⁰ Az egydimenziós kártérítési modell azonban bármennyire is csalogató egy magánjogász számára, mégsem képes kiszolgálni a XXI. századi társadalmi viszonyokat. A kártérítési jog átpolitizált jellege ugyanis véleményünk szerint nem egyszerűen jogalkotói beavatkozás, hanem társadalmi igény. A technológiai fejlődés ugyanis gyakorta kettős felhasználású megoldások alkalmazásához vezet. A legtöbb modern találmány esetében a közjó szolgálatába állítható felhasználási módok mellett szinte mindig létezik egy jogsértést lehetővé tevő oldal is. Ezen jogsértési kockázat kivédése pedig igényli a jogalkotó beavatkozását, akár úgy, hogy a tevékenység folytatásának közjogi engedélyezése során felelősségbiztosítás meglétét kell igazolni, vagy éppen objektív, vétkességre tekintet nélkül felelősséget ír elő a technika felhasználásával okozott károk megtérítése vonatkozásában. Ugyanígy egyes szakmák károkozási kockázata nagyobb, mint más szakmák esetében, így fel kell adni azt az ideát, miszerint egy koherens, zárt polgári jogi felelősségi rendszer minden élethelyzetet azonos megközelítéssel képes szabályozni. A felelősségi rendszer belső differenciálódása pedig sok esetben a jogalkotás szintjén sem képzelhető el. Vagy azért, mert annyira gyorsan változó területről van szó, hogy mire a jogalkotó felismerné a cselekvése iránti társadalmi igényt, addigra máris koncepciót kellene váltania (pl. az internettel összefüggő jogsértések), vagy mert a társadalmi elvárások rendkívül eset specifikusan változnak (pl. szüléssel, születéssel összefüggő kárigények). A *civil recourse* elképzelés ezt a komplexitást nélkülözi és nincs tekintettel arra a tényre, hogy az életviszonyok és a jogviszonyok különállósága a XXI. században már nagyon nehezen védhető álláspont. Ha elfogadjuk azt az alaptételt, hogy jogviszonnyá csak azok az életviszonyok válnak, melyet a jogi szabályozás körébe von a jogalkotó, akkor látható, hogy pont a kártérítési jog az a terület, ahol a jogi szabályozás szinte csak absztrakt szabályok mentén képzelhető el, és konkrét életviszonyokat a legritkább esetben van értelme e körben rendezni. A bírói gyakorlat kezei között formálódó kártérítési jogról pedig elmondható, hogy olyan problémával foglalkozik, amit a felek a peres eljárás során előhozhatnak. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai pedig azt mutatják, hogy minden új felbukkanása előbb vagy utóbb jogi problémaként jelentkezik a bíróságokon. A kártérítési jog körében így véleményünk szerint csak azok az életviszonyok nem válnak jogviszonnyá, amelyeket még nem peresítettek. Ekkor sem jelenthető azonban ki, hogy jogviszonyként nem értékelhetők, hiszen holnap lehet, hogy ezek képezik jogvita tárgyát a bíróságon. Nem állítjuk azonban, hogy a kártérítési jog funkciókeresése során az anarchizmusba való belenyugvás lenne a megfelelő megközelítés, és tisztén a bírói pragmatizmus mentén kellene az területet felépítenünk. A felelősségi alakzatokat ugyanis kellő absztrakcióval lehet csak megközelíteni, és a jogbiztonság érdekében természetesen léteznie kell olyan vezérfonalaknak, melyek mentén az ítélezés is haladhat. Ez azonban nem egy, hanem akár felelősségi formánként más-más idea meghatározását is megkívánja

¹⁹ LANDES, William M. – POSNER, Richard A., *The Economic Structure of Tort Law*, Harvard University Press, 1987. 36.

²⁰ GOLDBERG, John C.P., *Unloved: Tort in Modern Legal Academy*, 55 *Vanderbilt Law Review*, 2002. 1501.

korunkban. Ennek hiányában minden kártérítési joggal foglalkozó jogi kutatás „olyan tudósok vitája lenne, akik sosem tapasztalták meg az utca illatát”.²¹ A XXI. század új típusú jogsértései alapjaiban térnek el a korábbi évszázadokban tapasztalt technológiai fejlődésből eredő jogellenes magatartásoktól. Míg a XX. század második felének új fenoménjai, a termékfelelősség, a tájékozott beleegyezés problémái, az ingatlan tulajdonosok felelősségi kérdései csupán új élethelyzetekként, új igényekként jelentkeztek, addig a XXI. század cyber cselekményei olyan virtuális jogsértéseket tesznek lehetővé, ahol a károkozás helye, a károsodás bekövetkezése nem egyszerűen relatív, de megfoghatatlan fogalmak. A bekövetkezett károk, sérelmek nagysága, intenzitása az esetek egy részében mérhetetlen, hiszen a sérelmes helyzet megszüntetése a világhálón majdnem lehetetlen feladatnak tűnik. Az eredeti jogsértő közlemény eltávolítása még nem garancia arra, hogy más tüköroldalak nem vették-e át azt. Éppen ezért tartjuk nehezen elképzelhetőnek, hogy a mai világban a kártérítési jog funkciójával kapcsolatban általános következtetéseket, egyetlen vezérelvet, doktrínát lehetne találni, mellyel megmagyarázható ennek a magánjogi jogkövetkezménynek a célja, léte. A nyitott teoretikus megközelítés megkerülhetetlen, hiszen felelősségi alakzattól, azaz a vizsgált szituációtól függ, hogy milyen elvek mentén kerül alkalmazásra a kártérítés. Az objektív felelősségi esetkörök – ahogyan láttuk – jogalkotói döntések döntő többségükben, azonban pontosan a fokozott veszéllyel járó tevékenységek körében támaszkodik a jogalkotó a bíróságok józan értelmezésére, és – ahogyan például Magyarországon – definíció nélkül adja meg a lehetőséget a jogalkalmazónak az e körbe értett tevékenységek meghatározására. Ebben a folyamatban már nem feltétlenül érvényesül majd a kártérítési jog közgazdasági megközelítése, a kockázatok minél hatékonyabb elosztásának az elve. A *civil recourse* mozgalom a sértett, károsult felfegyverzésének elvén alapul, és mint ilyen, alapjaiban mindenképpen helyes. Ahogyan a szerződések joga körében a konszenzussal, de önként létrejövő kontraktusokban foglalt kötelezettségek kikényszerítésére is van lehetőség az állami szervezetrendszer – mindenekelőtt a bíróságok – segítségül hívásával, úgy a szerződésen kívüli jogsértések – legyenek azok jogszabályi vagy morális kötelezettségek megsértéséből eredők – ugyanúgy igényérvényesítési lehetőséget követelnek. Amíg azonban egy szerződéses jogvitában jellemzően könnyen megtalálható a jogellenesség, hiszen egy önként vállalt kötelezettség megsértéséről van szó, és csak ilyen jogsértés szolgáltathat alapot a felelősség jogkövetkezményének érvényesítésére, addig a deliktuális felelősség esetében a megsértett jog vagy érdek, az elmulasztott kötelezettség nem mindig egyértelműen azonosítható. Annak ellenére, hogy szükségképpen közjogi döntések is belekeverednek az alapvetően magánjogi jellegű kártérítési felelősség rendszerébe, még nem gondoljuk, hogy a kártérítési jog megszűnt magánjogi intézménynek lenni. Erre pedig mi sem jobb bizonyíték, mint hogy az adott esetben ugyanazon cselekmény miatt beálló büntetőjogi felelősség és kártérítési felelősség kettősével kapcsolatban nem merül fel senkiben, hogy a kétszeres értékelés tilalmába ütközne. Amíg ugyanis a büntetőjog esetében az elkövető személyére szubjektivizált felelősségi modell alapján történik felelősségre vonás, az állam büntetőhatalmának érvényesítése körében, addig a kártérítési jog szükségképpen feltételez egy károsultat, akinek a javára rendel pénzfizetést a felelőssé tett személy terhére. A valódi kérdés, hogy mely felelősségi alakzatok esetében dominál a károsult kompenzálására hangsúlyt helyező megközelítés, és hol kap szerepet a jogsértés szankcionálása. Utóbbi esetben sem büntető elemekkel átszőtt szankcióként tekint a kártérítési jogra az európai államok döntő többsége, hanem valamely veszteség kompenzálásaként alkalmazza azt.

A *civil recourse* teória abban a tekintetben mindenképpen figyelemre méltó, hogy a

²¹ RUSTAD, Michael L., *Twenty-First-Century Tort Theories: The Internalist/Externalist Debate*, 88 *Indiana Law Journal*, 2013. 427.

jogsértés fogalmát sajátosan, de korunk elvárásaihoz viszonyítva véleményünk szerint helyesen közelíti meg. A *Lauer v. City of New York* amerikai eset²² jól mutatja, milyen veszélyekkel járhat az, ha a jogellenesség keresése során csak jogi kötelezettségek fennállását vizsgálja a jogrendszer vagy az ítélkező bíró. Az ügy felperesének a gyermeke elhalálozott, azonban a boncolást követően a városi kórház patológusai a boncolási jegyzőkönyvben olyan téves megállapításokat tettek, melyek egy sor problémát idéztek elő az apa oldalán, míg végül hosszú nyomozás eredményeként a rendőrségnek sikerült tisztáznia, hogy a felperes fia természetes halált halt. A bíróságok döntésében megállapította, hogy a város patológusait nem terheli felelősség a hibás jelentés miatt, hiszen semmilyen jogi kötelezettségük nem állt fenn a felperes irányába. A döntés lényegét azoknak a makroszintű politikáknak az erős befolyása adja, mely a jogellenességet továbbra is jogi kötelezettség megsértésével, konkrét jogi előírással való szembehelyezkedéssel azonosítja. A *civil recourse* teória nagy előnye, hogy a kereseti kérelmet nem a jogellenesség vizsgálatára alapozva utasította volna el a példaként használt esetben, mielőtt még más tényezőket figyelembe vett volna, hanem a két fél viszonyában megvalósuló kötelmi helyzetre koncentrált volna, nagy valószínűséggel. Bár a jogrendszer előírásait vizsgálva valóban nem volt azonosítható semmilyen kötelezettségsértés, a társadalmi igény mindenképpen az a XXI. században, hogy az ilyen tevékenységet végző személyek, az alperesek a morális kötelezettségen feltétlenül túlnövő gondossággal tartoznak a hozzátartozóját elvesztő apa irányába. Goldberg a Lauer esetet negatív típusesetként vizsgálja, és általános jelleggel elítéli a pusztán a jogalkotó döntésre – lényegében politikai, jogpolitikai megfontolásokra – alapított jogellenesség teóriáját.²³ Vitába szállnánk azonban modelljének hézag nélküli voltával. A személyiségi jogok megsértésére alapított kártérítési, illetve kompenzációs célú igények esetében mindenképpen helytállónak tartjuk a *civil recourse* mozgalom elképzelését, hiszen a védett jogtárgy, a személyiségi jogok köre meglehetősen szubjektív és nagyon nehezen kategorizálható. A kárfajták megtalálása és elismerése során így valóban van keresnivalója a társadalmi morálnak, egy társadalom kulturális sajátosságainak. Egy másért való felelősség esetében azonban mindenképpen helytálló, hogy a jogalkotó pontosan kijelöli a tényleges károkozó helyett azt a személyt, aki az okozott károk megtérítésére köteles. Ez egy jogpolitikai döntés, sok esetben azért, mert a tényleges károkozóval szemben például nem lenne behajtható a kártérítés összege, így a jogszabály egy tökeerős személyt (pl. munkáltató a munkavállaló károkozása esetén) határoz meg, mint a felelősség alanyát. Hiba lenne, ha pusztán a tényleges károkozó, példánkban a munkavállaló erkölcsileg mélyen elítélendő jogellenes magatartása – amely tehát nem feltétlenül jelenti azt, hogy a munkavállaló szándékosan okozta a kárt – alapot adna a bíróságoknak, hogy őt közvetlenül kötelezzék a kár megtérítésére, pusztán azon az alapon, hogy ne a jogpolitikai szempontok domináljanak egy kártérítési perben.

A kártérítési jog közgazdasági megközelítése

A *civil recourse* mozgalom legfőbb kritikusa a másik, modern kártérítési teória képviselői, a kártérítés gazdaságtanával foglalkozó szerzők. Közülük is kiemelkedik Guido Calabresi, aki a *civil recourse* mozgalom legfőbb problémáját abban látja, hogy a kárkötelem elrelativizálása, a jogellenesség fogalmának teljes egészében bizonytalan alapokra helyezése a kártérítési jogot egy hermetikusan elzárt rendszerben vizsgálja, holott az része egy nagy egésznek, a jogi felelősség rendszerének. A jogi felelősség – még közelebbről a polgári jogi felelősség – pedig nem vizsgálhatja a problémának csak rész kérdéseit. Amikor egy

²² *Lauer v. City of New York* 733 N.E.2d 184 (N.Y. 2000)

²³ GOLDBERG, (2002.), *i.m.*, 1519.

termékfelelősségi kérdést a polgári jogi igény teóriájának képviselői két magánjogi szereplő jogvitájaként láttatnak, amelybe az államnak, a jogpolitikai megfontolásoknak nem szabadna beleszólnia, akkor nem foglalkoznak azzal, hogy individuális esetek nem képesek preventív hatást gyakorolni a társadalomra, és akár adott esetben is figyelmen kívül hagyhatják a kompenzációt, mint célkitűzést.²⁴ A kártérítési jog közgazdasági szempontú megközelítésével foglalkozók ugyanis a megelőzés és a kompenzáció kettős céljának szintézisét úgy igyekeznek megtalálni, hogy keresik, milyen szinten előzhető meg leghatékonyabban azok a „balesetek”, melyek a károsodáshoz vezetnek majd. Ebben a felfogásban pedig a jogalanyoknak pontosan kiszámítható kötelezettségeket kell kapniuk, és tudniuk kell, milyen veszélyt hordoz tevékenységük, miért és milyen védekezésre kötelesek. Ennek hiányában oly sok immunitás lenne elérhető akár a veszélyes tevékenységet folytató jogalanyok számára is, amely már a károsult érdekei ellen hatna. Calabresi a *civil recourse* mozgalom redukcionista szemléletét kritizálja, és felveti: mit veszítenénk, ha teljesen megszüntetnénk a kártérítési jogot, és helyette az Új-Zélandon sikerrel alkalmazott, konfliktuskerülő kompenzációs rendszerére térnénk át, amely értelmetlenné teszi a peres eljárás lehetőségének biztosítását. A valódi kérdés sokkal inkább az, hogy bizonyos esetekben miért látunk egy cselekvési kényszert kötelezettségként, míg más esetekben a másként cselekvés nem keletkeztet felelősséget. Erre a kérdésre Calabresi azzal válaszol, hogy a különböző felelősségi alakzatok más-más gazdasági megfontolásból születtek, így a megelőzés egyes esetekben kalkulálható és ésszerű, más esetekben azonban olyan véletlenszerű és extrém magatartásokkal állunk szemben, amelyek nem reálisak, tömegesen nem fordulnak elő, így a megelőzésre a jogalkotó nem helyezett hangsúlyt.²⁵

A kártérítési jog közgazdasági megközelítését vallók arra keresik a választ, miként lehet az optimális prevenciót elérni. Az optimális prevenció elérése érdekében pedig az elmélet képviselői azt vallják, hogy a kártérítési felelősség alapvetően a védekezési költségek áthárítása arra a jogalanyra, aki képes a baleseteket, károkozói szituációkat megelőzni, illetve a károsodás kockázatát minimalizálni. Mivel a költségek áthárítása egyik jogalanyról a másikra is költségekkel jár, így fel kell térképezni, mikor éri meg ez a lépés. A vétkességi alapú kártérítési felelősség körében a védekezés költségeinek áthárítása akkor racionális, ha az költség-hatékony. A költség-hatékonyosság akkor valósul meg, ha a védekezés költségei alacsonyabbak, mint a fenyegető kár nagysága. Egy példával érzékeltetve, ha egy tevékenység végzése 1 millió forintos kár potenciális bekövetkezését hordozza magában, és a károk elkerülése érdekében egy 900 ezer forintos beruházást kellene eszközölni, akkor ésszerű, ha a védekezés költségeit a tevékenység folytatója bevállalja. Fordított esetben, amikor a potenciálisan bekövetkező kár alacsonyabb, mint az annak kivédéséhez szükséges beruházás költsége, már nem célszerű és nem ésszerű a védekezés költségeit erre a szintre telepíteni. Ha tehát el tudok kerülni valamilyen károkozást azzal, hogy a várható kár mértékénél alacsonyabb összegű védekezési költségeket felvállalok, akkor ezen védekezés elmulasztása olyan irracionális döntés, mely a vétkességemet megalapozza, így a felelősségem megállapítható a tevékenységből eredő károk megtérítéséért. Ha azonban csak úgy tudnám a károkozást elkerülni, hogy a várható kár mértékénél magasabb összegű költségek mellett védekezek, akkor a védekezés elhanyagolása gazdaságilag indokolható döntés, nem ésszerűtlen, így vétkesség a károkozással kapcsolatban engem nem terhel. Ha bárki elszenvedti ezt a kárt, maga köteles azt viselni. Ez a megközelítést azt eredményezné – ideális esetben –, hogy mind

²⁴ CALABRESI, Guido, *The Cost of Accidents: A Legal and Economic Analysis*, Yale University Press, 1970. 24-26.

²⁵ CALABRESI, Guido, *The Complexity of Torts – The Case of Punitive Damages*, in MADDEN, Stuart, *Exploring Tort Law*, Cambridge University Press, 2005. 333.

a potenciális károkozók, mind a potenciális károsultak megtennének minden költséghatékony intézkedést a károsodásra vezető szituációk elkerülése érdekében. Amennyiben minden károkozási potenciállal rendelkező tevékenység folytatója ésszerűen viselkedik e tekintetben, a lehetséges károsultak szintén megtennének minden költséghatékony intézkedést annak érdekében, hogy ne váljanak jogsértések áldozatává, jóval körültekintőbbek lennének, hiszen tudnák: a jogsértés bekövetkezése esetén minden kárukat maguk lennének kötelesek viselni. Ez a teória egy optimális kockázatvállalási és kockázatelosztási rendszert eredményezne a társadalomban.

Érdekessége a modellnek, hogy a vétkességi alapú felelősség esetében nem individualizálja a költségek összemérése során az eseteket. Hammer és Duss például pont az individualizálás miatt kritizáltak egy svájci szövetségi legfelsőbb bíróság által hozott döntést.²⁶ A berni egyetemi kórházban egy páciens delíriummal diagnosztizáltak, mely súlyos tudatzavart okoz. A delírium egy szívűtét következtében beálló, ideiglenes állapot volt, mely jellemzően legfeljebb egy hétig tart. Jól ismert tény volt orvosi körökben, hogy a delírumban szenvedő betegek körében már feljegyeztek több olyan esetet, amikor a páciens a kórház ablakán kiugorva veszítette életét. Ennek megelőzése érdekében a kórház a beteg kórtermében lezárta az összes ablakot és a balkonra vezető ajtót. Emellett a páciens szoros megfigyelés alatt tartották, melynek keretében rendszeresen ellenőrizték, hogy az ágyában van-e. Egy éjjel azonban a betegnek sikerült átmennie a szomszédos kórterembe, amelynek erkélyéről kiugrott, és életét veszítette. A szövetségi legfelsőbb bíróság a kórház felelősségének megállapítása során a felelősség közgazdaságtani megközelítését alkalmazta, és a költséghatékony elvét szem előtt tartva foglalt állást a jogvitában. Abból indult ki, hogy a szerencsétlen baleset bekövetkezésének valószínűsége a nullára lett volna csökkenthető, amennyiben éjjelre egy őrt ültetnek a beteg kórterme elé. Az ór óránkénti díját 30 svájci frankra becsülték. Tekintettel arra, hogy a delírium legfeljebb egy hétig áll fenn az ilyen betegeknél, és éjjelente napi 8 órás szolgálattal számoltak, az éjjeli ór teljes bekerülési költségét 1680 frankban állapította meg a bíróság. A közgazdasági elemzés modelljét követve ez az összeg nyilvánvalóan elhanyagolható volt egy emberi élet elvesztése mellett, így a védekezés költségei sokkal alacsonyabbak voltak, mint a potenciális – és a perbeli esetben sajnos megvalósult – kockázat miatti károk. A bíróság emiatt állapította meg a gondosság követelményének megsértését a kórház oldalán, és kötelezte az egyetemet kártérítés megfizetésére. Hammer és Duss, a jog közgazdaságtani megközelítésének prominens svájci képviselői azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a bíróság tévesen alkalmazta a modellt, és így téves következtetésre jutott. Véleményük szerint a bíróság kizárólag a konkrét esetre egyediesítette a költségkalkulációt, és nem vette figyelembe, hogy a felelősségi jog komplex megközelítést igényel. A helyes kérdés ugyanis az lett volna, hogy ha a perbeli eset tényállásának bekövetkezési valószínűsége egy a millióhoz, akkor valójában a kórház egymillió beteg esetében kényszerülne megfizetni az éjjeli ór költségeit annak érdekében, hogy az egymillióból egyetlen ember életét megmenthesse. Számszerűsítve 1,7 milliárd svájci frank védekezési költség mellett lehetne egy ember életét megmenteni. Hammer és Duss álláspontja szerint ez már olyan ésszerűtlen és nem költséghatékony „befektetés” a kórház oldaláról, amit nem kötelesek bevállalni, így az ablakon való kiugrás megelőzésére tett intézkedések megfelelőek voltak, tehát a gondosság követelményét nem sértette meg az egyetemi kórház.²⁷ A jogeset és a svájci kritikusok véleménye jól mutatja, hogy a kockázatelosztás közgazdasági koncepciója még a személyiségi jogok megsértése esetén

²⁶ BGE 130 I 337.

²⁷ HAMMER, Balz – DUSS, Sandra, *The „Hand Rule” as a Standard of Care in Swiss Tort Law?*, In: MATHIS, Klaus (ed.), *Law and Economics in Europe – Foundations and Applications*, Springer, New York, 2014. 179.

beálló felelősség körében sem hagy fel a számszerűsítésre irányuló célkitűzéseivel. Eltekintve attól, hogy álláspontunk szerint az érvelés kifejezetten gyenge pontja az emberi élet valamilyen összegszerű becslésének alapulvétele, nehezen meghatározhatónak tartjuk – és az elmélet kiszámítható voltát erősen lerontó módon szubjektívnak is – a baleset vagy kockázat bekövetkezési valószínűségének meghatározását minden jogesetben.

Az objektív, vétkesség hiányában beálló felelősséggel kapcsolatban a fenti érvelés alapján azt gondolhatnánk, hogy nem alkalmazható a kártérítési jog közgazdaságtani megközelítésének elmélete. Ez azonban nem így van. Ha valamilyen tevékenységgel okozott károkat én vétkességemre tekintet nélkül felelek, és e potenciális kár mértékénél alacsonyabb védekezési költségek mellett nullára csökkenthetem a kár bekövetkezésének kockázatát, akkor ugyanúgy bevállalom ezeket a költségeket, mint a vétkességi alapú felelősségi rendszer potenciális károkozója. Ebben a rendszerben az objektív felelősséggel terhelt károkozó pozíciója és motivációi a vétkességi alapú felelősség károsultjával egyeznek meg. A vétkességi alapú felelősség károsultja is tisztában van azzal, hogy a kár bekövetkezéséért való felelősséget senki nem háríthatja át, maga köteles viselni minden kárát, így ésszerű megelőző intézkedéseket foganatosít majd a károsodás elkerülése érdekében.

A közgazdasági megközelítés komoly hiányossága azonban, hogy azon az alaptételen nyugszik, mely szerint egy tevékenység folytatója mindig meg tudja határozni azt az alanyi kört, akit tevékenységével veszélyeztet. Kötelezettsége ugyanis csak ezen jogalanyokkal szemben áll fenn, így a védekezés költségeinek kalkulálása során is csak ezeknek a jogalanyoknak a nézőpontjából tud költségelemzést végezni. A gyakorlatban azonban a kártérítési perek ennél jóval összetettebb természetűek. A kötelezettségszegés azonosítása pontosan azokban az esetekben különösen nehéz, ahol nem volt direkt kapcsolat és logikus viszony a károkozó és a károsult között. A közgazdasági megközelítés alapján nem tartozhatok felelősséggel az olyan személyek kárainak megtérítéséért, amelyeket nem is kellett figyelembe vennem, mint kalkulálható kockázatokat a védekezés szempontjából. A másik kritika az elmélettel szemben már strukturális problémának tekinthető. A gyakorlatban a károsultak nem az alapján választják meg a kártérítési per alperesét, hogy kinél lett volna leginkább költséghatékony a védekezés, hanem azt a személyt perlik, aki megsértette valamely jogukat.

Véleményünk szerint még Calabresi teóriájánál is komplexebb rendszer a kártérítési jog. Helyét és funkcióját ugyanis először az egész jogrendszert átható felelősségen belül kell elhelyeznünk, és tekintettel kell lennünk a más jogágakban megjelenő felelősségi elemek miatt a kétszeres értékelés tilalmára. Erre a problémára még kitérünk a büntető elemek magánjogi felelősségbe történő integrálásával kapcsolatban. Másrészt a kártérítési tényállások maguk is jelentősen különböznek egymástól, és funkciójukat tekintve más hozzáállást és sok esetben paradigmaváltást várnak el akár a jogalkotótól, akár a jogalkalmazótól. Jó példa erre a vagyoni károk reparálására hivatott tényállások és a személyiségi jogok megsértésével előálló nem vagyoni sérelmek kompenzálására rendelt vagyoni szankciók közötti hatalmas különbségek. A kötelezettség, melynek megsértése felelősséget keletkeztet véleményünk szerint továbbra is dominánsan eredményorientált kell, hogy legyen, azaz kár, hátrány, vagyoni vagy nem vagyoni sérelem okozása esetén lehet csak megállapítani. Sem a szimbolikus, hátrány hiányában megítélt kártérítési összegek, sem a büntető célzatú vagyoni szankciók nem férnek össze a polgári jog felelősségi eszméjével, méghozzá pontosan a más jogág párhuzamos reakciói okán.

A felelősség új irányai a magyar magánjogban

A magyar magánjogot sem kerülte el az a felgyorsult fejlődés, amely a világon szinte

mindenhol a polgári jogi felelősség paradigmáinak megváltozásához, átértékeléséhez vezetett. A magyar felelősségi jogra egyrészt hatással voltak az Európai Unió égisze alatt zajló jogharmonizációs folyamatok, másrészt a globalizáció hatására mind Magyarországnak a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban való részvétele, mind a magánszemélyek határokon átnyúló jogvitái olyan kérdéseket vetettek fel a bíróságokon, melyek a klasszikus polgári jogi felelősségi teóriák megváltozását eredményezték. A rendszerváltást követően indult, majd valódi erőre a 2000-es évek elején kapó polgári jogot érintő rekodifikációs folyamat kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy a megváltozott társadalmi, gazdasági, politikai, technológiai környezetre szabott módon felülvizsgálhassa a jogalkotó a deliktuális és a kontraktuális felelősség körében uralkodó nézeteket, szabályozási modelleket. Az új Polgári Törvénykönyv megalkotása azonban – véleményünk szerint nagyon helyesen – nem esett abba a hibába, hogy a számos, bírói gyakorlatban előkerülő új probléma (pl. szüléssel, születéssel kapcsolatos kárigények, nem vagyoni sérelmek kompenzálásának új irányai, stb.) valamennyi aspektusát akár a jelenlegi ítélkezési állandók, akár új koncepciók mentén szinte kazuisztikus jelleggel szabályozza. A polgári jogi felelősség körében alkotott normák továbbra is megfelelő absztrakcióval kerültek megszövegezésre. Elkerülhetetlen volt azonban, hogy pont a túlszabályozottság és a merev normarendszer buktatóinak kivédése érdekében alkotott új terminológiák (pl. előreláthatóság, nem vagyoni sérelem) normatív definíció nélkül váljanak a magyar polgári jog részévé, a bíróságokra hárítva az értelmezés feladatát. Ugyan el kell fogadnunk, hogy egy akkora horderejű változás, mint ami egy új Polgári Törvénykönyv hatályba lépéséhez kapcsolódik, szükségképpen bizonytalanságot teremt néhány új norma alkalmazásával, értelmezésével kapcsolatban, mégis ésszerű és a modern polgári jogokban uralkodó szabályozási tendenciáknak megfelel az absztrakt, bírói jogértelmezésre nagymértékben támaszkodó felfogás. Különösen akkor igazolható ez a megállapítás, ha tekintettel vagyunk arra a tényre, miszerint a felelősségi jog körébe tartozó normák változásának kiváltó oka pont a bírói gyakorlatban megjelenő új tendenciák, értelmezési megoldások kodifikálásának igénye volt. E fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy az elmúlt másfél évtizedben a polgári jogi felelősség magyar felfogásának új elemeit gyűjtsük egybe, és elemezzük, figyelemmel az új kódex alkalmazásának várható hatásaira. Ez a megoldás szükségképpen több ponton elrugaszkodik a normatív szabályozás elemzésétől, és a bíróságok jogfelfogásának alapos vizsgálatát, néhány esetben kritikáját is magában foglalja annak érdekében, hogy hiteles képet fessen azokról az új irányokról, melyek meghatározzák a magyar polgári jogi felelősség jelenét és vélhetően jövőjét.

A kontraktuális és a deliktuális felelősség elkülönülése

A magyar polgári jog az 1959-ben elfogadott Ptk. hatályba lépésétől kezdődően a kontraktuális és a deliktuális felelősség egységét hangsúlyozta. A vétkességi (felróhatósági) alapú felelősségi rend általános alakzatként volt jelen a szerződésszegéssel okozott károk és a szerződésen kívüli károkozás körében. Az 1959-es Ptk. 318. §-ában egyértelmű kapcsolatot teremtett a két felelősségi rendszer között egy utaló szabállyal, mely néhány szűk körű kivételtől eltekintve a deliktuális felelősség valamennyi szabályát alkalmazni rendelte szerződéses jogviszonyokban is. A XX. század második felében azonban Nyugat-Európában egyre markánsabban jelent meg a két felelősségi rezsím elszakadása egymástól. Az ehhez vezető folyamat kiváltó oka a kontraktuális és a deliktuális károkozási szituációk merőben eltérő voltában keresendő. Míg a deliktuális felelősség eseteiben előzetes jogviszony nélkül vagy annak hiányában történik a károkozás, addig a szerződés általában jól kalkulálhatóvá teszi a felek kötelezettségeit. Amennyiben a jogellenes magatartás, mint a felelősségre vonás egyik előfeltétele oldaláról közelítünk a kérdéshez, a kontraktuális jogviszonyok esetében ez a

kötelezettség, melynek megszegése a felelősség jogkövetkezményét vonja maga után, kiszámítható és egyértelmű. Az is sajátossá teszi a kontraktuális felelősség eseteit, hogy a kötelezettségeket a károkozó – szerződésszegésért felelős fél – önként vállalja, a szerződéses szabadságból eredően. A deliktuális felelősség esetén – ahogyan arról az európai doktrínák fejlődési folyamatai kapcsán már megemlékeztünk – számos problémát vet fel magának a kötelezettségnek az azonosítása. A vétkesség koncepciója azonban erősen vitatható eleme a kontraktuális felelősségnek. Maga a jogalkotó is élt azzal a megoldással, hogy bizonyos szerződések körében az általános szabályoktól eltérően szabályozta a felelősség kérdéseit, objektív alapokra helyezve azt (pl. a fuvarozó árukárokért való felelőssége a fuvarozási szerződés körében, a közraktár felelőssége)²⁸. A kontraktuális károkozás körében a vétkesség koncepcióján a Bécsi Vételi Egyezmény kihirdetése lazított némiképp.²⁹ A nemzetközi adásvétel szabályai ugyanis értelemszerűen egy professzionális üzleti jog kialakítását kísérelték meg a külgazdasági forgalom egyik legfontosabb szerződéstípusa, az adásvétel körében. A kontraktuális felelősség ennek megfelelően nem engedett teret a vétkesség hiányára alapított mentesülésnek, és szűk körű kimentési esetköröket szabályozva, objektív felelősséget állapított meg a szerződésszegő oldalán, ellentételezésként limitálva a kártérítés mértékét. A Ptk. külgazdasági kapcsolatokban történő alkalmazásának szabályait tartalmazó ún. Kptk.³⁰ is lehetővé tette, hogy a felek szerződési szabadsága a felelősség korlátozására vagy kizárására is kiterjedjen, és a teljes kártérítés deliktuális jogban érvényesülő elvétől eltérően limitálta a kártérítés mértékét. A magyar jogban azonban a vétkességi alakzattól való eltérés, a teljes kártérítés elvének felülírása csupán a külgazdasági szerződések körében volt általánosan jelen. Belföldi jogviszonyokban – a néhány nevesített kivételtől eltekintve – a polgári jogi felelősség továbbra is egységet alkotott, legalábbis a normatív szabályozás szintjén. A rendszerváltást követően azonban a bírói gyakorlatban egyre markánsabban jelentek meg azok az álláspontok, melyek a felróhatóság, mint kimentési ok értelmezése során különbséget tettek a deliktuális és a kontraktuális felelősség körébe értett jogviszonyok között.³¹ A szerződésszegésből eredő károk megtérítése iránt indította perekben a felróhatóság vizsgálata során egy jóval objektívabb mércét, a racionális, üzleti alapon nyugvó döntés mércéjét lehetett felismerni a magyar bíróságok gyakorlatában.

Az új Ptk. alapjaiban változtatta meg a kontraktuális felelősség szabályozását, ugyanis a visszterhes szerződések esetében főszabállyá tette az objektív, felróhatóságtól független felelősséget, ezzel elsősorban a professzionális üzleti tranzakciók igényeihez igazítva a kontraktuális felelősséget hazánkban. A törvény miniszteri indokolása szerint ugyanis a szerződés keretében önként vállalt kötelezettség megszegésének a szankcionálása nem lehet a szerző fél igyekezetének a függvénye, így az adott helyzetben általában elvárható magatartás bizonyításával nem is mentesülhet a kártérítési felelősség alól. A polgári jog reparációt hangsúlyozó szemlélete pedig megkívánja, hogy a másik szerződő fél, akinek jogos üzleti várakozásai hiúsultak meg a szerződésszegés következtében, átháríthassa ezeket a károkat a szerződésszegő félre. A szerződésszegésért való felelősség így a magyar jogban eltávolodott az egyéni jogsértések szankcionálását hirdető klasszikus felelősségi jogi felfogástól, és sokkal inkább a kockázatosztás, kockázattelepítés irányába tett jelentős lépésként értékelhető.³²

²⁸ 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről 501. §

²⁹ 1987. évi 20. tvr. az Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló, Bécsben, az 1980. évi április hó 11. napján kelt Egyezménye kihirdetéséről 79. cikk

³⁰ 1978. évi 8. tvr. a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének a külgazdasági kapcsolatokra történő alkalmazásáról 15. § és 18. §

³¹ MENYHÁRD Attila, *Felelősség szerződésszegésért*, Polgári Jogi Kodifikáció, 2001/3. 25.

³² WELLMANN, György, *A szerződések általános szabályai az új Ptk.-ban II. rész*, In: WELLMANN, György (szerk.), *Szerződések tára – Az új Ptk. alapján*, HVG Orac, Budapest, 2014. 37.

A szigorú felelősség alóli mentesülés három feltétel egyidejű bizonyítását követeli meg. A szerződésszegést előidéző körülménynek, illetve a szerződésszerű teljesítés akadályának egyrészt a szerződésszegő fél ellenőrzési körén kívülnek kell lennie, másrészt olyannak, melyet a szerződésszegő fél a szerződéskötés időpontjában előre nem láthatott, és harmadrészt olyan körülményről legyen szó, melynek elkerülése, vagy az ebből eredő kárkövetkezmény elhárítása a szerződésszegéskor nem volt elvárható. Az ellenőrzési körön kívüliség tekintetében fontos hangsúlyoznunk, hogy – legalábbis a jogalkotó szándéka szerint – a tevékenységi körön kívüli esés kategóriájánál mindenképpen tágabb fogalomként értelmezendő. Míg a tevékenységi körön kívül eső körülmények kiszélesítik a szóba jöhető okok körét minden olyan körülményre, mely nem tartozik szorosan a szerződésszegő tevékenységével összefüggő munkamozzanatok, cselekvési mozzanatok körébe, addig az ellenőrzési körön kívül esés már csak azokat a körülményeket fogadja el a sikeres mentesüléshez, melyeket a szerződésszegő fél nem tudott befolyásolni. A körülmény előre nem látható voltának megítélése során a bírói gyakorlatra hárul majd a feladat, hogy ennek objektív vagy éppen szubjektív voltáról állást foglaljon. Véleményünk szerint a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség új modelljébe az objektív megközelítés illeszkedne jobban, mely nem csupán a konkrét esetben szerződésszegő fél ismereteit, tudásszintjét vizsgálja, hanem bevonja az értékelés körébe mindazokat az információkat, melyek egyébként elérhetők voltak számára. A túlzottan szubjektivizált előreláthatósági klauzula ugyanis sok esetben parttalanná tenné az igényérvényesítést, hiszen lehetetlen lenne annak bizonyítása, mely tényekről tudott a szerződésszegő fél a szerződéskötés pillanatában, és melyek megismerésére nem nyílt akkor még lehetősége. Az objektivizált előreláthatósági modell is zsákutcának bizonyulhat, hiszen olyan esetben, amikor az adott jogalanytól teljesen elvonatkoztatva, a piacon, az üzleti életben vagy a konkrét szektorban éppen elérhető információk hozzáférhetőségét vizsgáljuk, gyakorlatilag kiüresítjük a mentesülés lehetőségét. Az arany középút véleményünk szerint az lehet, ha a rendes üzleti kockázatokat semmiképpen sem tekintjük olyannak, mint amelyek előreláthatatlanok, és minden olyan információ, melynek a szerződő fél birtokában volt, illetve különösebb nehézség nélkül ésszerűen elvárható lett volna tőle, hogy azokról tudomást szerezzen, majd ezek mérlegelésével kössön szerződést, olyan okoknak tekintendők, melyeket a szerződésszegő fél előreláthatott. Megjegyezzük, hogy az előreláthatóság a Ptk. egyik olyan új terminológiája, mely rögtön három szerepkörben is felbukkan a kódexben. A kontraktuális felelősség körében ugyanis nem csupán a felelősség alóli mentesülés egyik feltételénél, hanem a kártérítés mértékét is befolyásoló tényezőként alkalmazza a Ptk. Végül a deliktuális felelősség körében – ahogyan erre majd később még kitérünk – okozatossági teóriaként is funkcionál, mely szintén hatással lehet a kártérítés mértékére, a kártérítési kötelezettség terjedelmére. Visszatérve a kontraktuális felelősség alóli mentesülés feltételeihez, a harmadik körülmény, melynek bizonyítása a sikeres mentesülésnek előfeltétele, hogy a szerződésszegő fél mindent megtegyen annak érdekében, hogy e körülmény bekövetkezését elkerülje, a kárt elhárítsa. Ebben a körben azonban jelentősége van a felróhatóságnak, hiszen az elkerülhetőség, elháríthatóság a szerződő féltől adott helyzetben általában elvárható magatartás szintjéhez kell, hogy igazodjon. Így nem kötelezhető a szerződő fél arra, hogy irreális költségeket vállaljon fel annak érdekében, hogy az ellenőrzési körön kívül eső, előre nem látható körülményt elkerülje. Még ilyen esetben is relevanciája lehet azonban a másik fél felé fennálló tájékoztatási kötelezettségének, valamint a mindkét felet terhelő együttműködési kötelezettségnek. Ha a károsodással fenyegető külső és előre nem látható körülmény elkerülése nem is várható el a szerződő féltől, a másik fél haladéktalan tájékoztatása mindenképpen olyan cselekvésként értékelhető álláspontunk szerint, mely beletartozik az elvárható magatartások körébe.

A kontraktuális felelősség terén eszközölt változtatások között lényeges kiemelni a kártérítés mértékének korlátozására vonatkozó jogszabályi rendelkezést.³³ Az objektív felelősség ugyanis a polgári jogra jellemző balanszírozó erők okán csak azon károk vonatkozásában ír elő kártérítési kötelezettséget a szerződésszegő fél oldalán, melyek a szolgáltatás tárgyában esett károk, az ún. tapadó károk. A jogosult vagyonában keletkezett egyéb károkat, valamint az elmaradt vagyoni előnyt csak annyiban kell megtéríteni, amennyiben a jogosult bizonyítja hogy azt a kárt, mint a szerződésszegés lehetséges következményét a másik fél a szerződéskötés időpontjában már előre láthatta. Az előreláthatóság, mint a kártérítés mértékét korlátozó elem felértékeli a szerződő felek tájékoztatási és együttműködési kötelezettségét. A szerződést kötő jogalanyoknak ugyanis érdekük fűződik ahhoz, hogy a szerződéssel kielégíteni kívánt szükségletükről is informálják a másik felet, valamint felfedjenek minden olyan szerződéskötési motivációt, a szerződés tartalmát lényegessé tevő indokot, amely befolyásolhatja a szerződésszegéssel nála előálló károk, hátrányok típusát és mértékét. Két értelmezési problémára hívjuk fel e helyütt a figyelmet. Mivel az előreláthatóság a következményi károk tekintetében a szerződéskötés időpontjában vizsgálhatók, így kérdéses, hogy különösen tartós jogviszonyokban a felek közötti későbbi információcsere, mely gyakran új tényeket is megvilágít, mennyiben vehető figyelembe az előreláthatóság szempontjából. Véleményünk szerint az előreláthatóság vizsgálatának szerződéskötés időpontjához kötése megszorítóan értelmezendő szabály. A szerződés feltételeinek, tartalmának kidolgozása ugyanis arra tekintettel történik, hogy a felek mérlegelik, milyen kötelezettségeket milyen kockázat mellett vállalnak el. Egy szerződéskötést követő tájékoztatás így a szerződésszegés miatt előálló és megtérítendő károk mértékét nem befolyásolhatja, hiszen a másik fél már nem tudja ehhez igazítani saját kötelezettségvállalását, valamint az ellenértéket. Nyilvánvaló, hogy nagyobb kockázat felvállalása esetén az ellenérték nagyobb összegben való meghatározása elemi érdeke lenne a szerződő félnek. Ebből adódóan álláspontunk szerint csak akkor van lehetőség a szerződéskötést követően közölt új információk bevonására az előreláthatóság vizsgálata során, amennyiben a szerződés módosítása is megtörténik a felek között. A keretszerződések esetében más a helyzet. A keretszerződés csak a jövőbeni esetleges szerződések irányait jelöli ki a felek között, és mögöttes joganyagként azt szolgálja, hogy a feleknek ne kelljen a keretszerződésben rögzített kérdések tekintetében minden konkrét szerződéskötéskor újra megállapodniuk. Ebből adódik azonban, hogy amennyiben a keretszerződés alapján megkötött valamely szerződés a keretszerződéshez képest új tényeket, motivációkat világít meg a felek között, ezek olyan tényekként értékelendők, melyek az előreláthatóság körébe bevonhatók. Az előreláthatósággal kapcsolatos másik dilemma, hogy milyen forrásból kell tudomást szereznie a szerződéskötés időpontjában a feleknek arról, mely következményekkel néz szembe majd a másik fél, amennyiben szerződésszegés történik. Szemben a felelősség alóli mentesülés körében tárgyalt előreláthatósági szabállyal, a kártérítési mértékét korlátozó előreláthatóság vizsgálatánál véleményünk szerint csak a szerződésből kitűnő, abból kikövetkeztethető, valamint a szerződéskötéshez vezető folyamat, a tárgyalások, esetlegesen a felek között korábban fennállt kapcsolat során megismert körülmények, valamint a racionálisan gondolkozó jogalanytól elvárható ismeretek számítanak. Nem várható el ugyanis a jogalanytól – különösen a mindkét felet terhelő tájékoztatási és együttműködési kötelezettség mellett –, hogy saját forrásból, saját utánajárással derítse ki, mi volt partnere motivációja a teljesítési határidő, a teljesítés mennyisége vagy más szerződési kikötés meghatározása során. Végül az előreláthatósággal kapcsolatban fontos annak tisztázása, hogy a következményi károk megtérítésére csak akkor köteles-e a szerződésszegő fél, ha ezeknek mértékét, legalább

³³ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 6:143. §

nagyságrendileg előrelátható, vagy elegendő a kár bekövetkezésével számolnia, de a mérték előreláthatósága nem befolyásolja a kártérítési kötelezettséget. Véleményünk szerint az utóbbi felfogás lehet az, amely vezérelvként szolgálhat az új kontraktuális felelősségi alakzat értelmezése és alkalmazása során. A jogosult érdekei ugyanis azt kívánják, hogy a kockázatelosztási, kockázattelepítési modellben a másik féllel csak a következményi károk lehetőségét ismertesse meg, de ezen károk mértékének pontos ismerete már nem feltétele annak, hogy a következményi károkra is kiterjedjen a szerződéshez kötött fél kártérítési felelőssége. Egy példával érzékeltetve, amennyiben egy autógyár alkatrészt rendel partneréről, erre a fajta és mennyiség szerint meghatározott dolgok határidős adásvétele szabályainak hatálya alá tartozó adásvételi szerződést köt, elegendő arról informálnia az eladót, hogy a megjelölt teljesítési határidő az alkatrész beszerelésének munkafolyamatban tervezett időpontjához igazodik, és a kész autók legyártásának végső határidejét azért kell tartania, mert a gépjárművek vevője késedelmi kötbért kötött ki a szerződésben. A késedelmi kötbér számítási módját, mértékét már nem kell az alkatrész gyártójának előrelátnia, kalkulálnia ahhoz, hogy késedelme esetén – amennyiben emiatt a kész gépjárművek nem készülnek el időben – az autógyár (a vevőt) a saját vevője irányába fennálló kötbér fizetési kötelezettségét áthárítsa rá, a kártérítés mértékébe kalkulálva azt.

A Ptk. 6:144. § értelmében a kontraktuális felelősségről rendelkező fejezetben nem szabályozott kérdésekben a deliktuális felelősség körében rögzített rendelkezések alkalmazandók. Szemben a korábbi szabályozással azonban, ahogyan láttuk, a felelősség lényegét érintő szabályok jelentősen eltérnek a felrőhatóságon alapuló deliktuális felelősségi rendelkezésektől, és az utaló szabály a károsult kármegelőzési, kárelhárítási és kárenyhítési kötelezettségére, a többes károkozás esetére, a kár fogalmára és a kártérítés módjára vonatkozik csupán.

A szerződéshez kötött következtében előálló kár fogalmával kapcsolatban a szerződésen kívüli károkozás szabályainak megfelelő alkalmazásával csak vagyoni károkról rendelkezik a Ptk. A személyiségi jogok megsértésével okozott nem vagyoni sérelemért járó sérelemdíjról rendelkező 2:52. § sem utal arra, hogy szerződéshez kötött következtében előállhatnak-e nem vagyoni sérelemek, és az erre alapított igények milyen felelősségi szabályok szerint bírálандók el. Tény, hogy a Ptk. Hatodik könyvének XXII. Fejezete (A szerződéshez kötött általános szabályai) a kártérítés mértékével kapcsolatban csak vagyoni károkról szól, és a deliktuális felelősség körében meghatározott kárfogalom is – a nem vagyoni kár és az ezért járó nem vagyoni kártérítés intézményének megszüntetésével – vagyoni károkra korlátozódik. A sérelemdíj azonban a polgári jogi felelősség olyan sajátos intézménye a legújabb magyar magánjogban, amely kizárólag személyiségi jogok megsértése esetén jár a sértettnek. A személyiségi jogok megsértése – hasonlóan a vagyoni károk okozásához – általában tiltott, jogellenes magatartás, a konkrét cselekvés vagy mulasztás formájától függetlenül. Mivel a sérelemdíj megfizetésére vonatkozó felelősség körében a Ptk. nem alkot új felelősségi rezsimit, a kártérítési felelősség szabályait rendeli megfelelően alkalmazni. Nem véletlen, hogy a Ptk. 2:52. § (2) bekezdésében foglalt utaló szabály nem nevesíti külön a szerződéshez kötött kártérítési felelősséget vagy a szerződésen kívül okozott károkért való felelősséget, hanem csupán kártérítési jogról rendelkezik. Ebből ugyanis az következik, hogy amennyiben a szerződés megszegése vagyoni károkon túl vagy azok hiányában a másik szerződő fél személyiségi jogát is sérti (pl. utazási szerződések esetében a hibás teljesítés), akkor mivel szerződéses jogviszonyban történt a személyiségi jogok megsértése, a kontraktuális felelősség objektív felelősséget előíró szabályát kell alkalmazni. Véleményünk szerint azonban a bagatell igények hatékony kiszűrése érdekében fokozottan figyelemmel kell lenni arra, hogy a kártérítés mértékének meghatározásánál a Ptk. 6:143. § kizárólag a szolgáltatás tárgyában keletkezett kár megtérítése körében ismeri el az objektív felelősséget.

Az ezen kívüli kártételek – és analógia útján álláspontunk szerint a kárnak már nem minősülő nem vagyoni sérelmek – csak az előreláthatóság sikeres bizonyítása esetén kerülhetnek értékelésre. A szerződésszegésre alapított sérelemdíj iránti igény esetében így az előreláthatóságnak kiemelt jelentősége van.

Az individuális felelősség előtérbe kerülése

A polgári jogi felelősség fontos témaköre a másért való felelősség alakzatainak vizsgálata. A más személy károkozásáért való felelősség a kártelepítésnek az a formája, mely akár méltányosságból, akár praktikus szempontokból nem a tényleges károkozó oldalán keletkeztet a kár megtérítése vonatkozásában kötelezettséget. A másért való felelősség klasszikus esetei közé soroljuk a vétőképtelenek, a munkavállalók, valamint a jogi személy tagjainak és munkavállalóinak károkozásaiért való felelősséget. Joggal tehető fel a kérdés, hogy amennyiben nem a tényleges károkozót terheli a kártérítési felelősség, akkor továbbra is felelősségről, nem pedig helytállásról lenne célszerű beszélni. A felelősség alapjait tekintve továbbra is egy kötelezettség megszegéséhez kapcsolódik. A kötelezettségszegés, lényegében a jogellenes magatartás a felelősségi tényállás nélkülözhetetlen eleme még akkor is, ha a deliktuális felelősség körében a már tárgyalt eredményorientált jogellenesség megközelítést alkalmazza a magyar jog a károkozás tilalmának kategorikus rögzítésével. A helytállás ezzel szemben kimentést nem tűrő jogkövetkezmény, mely nem kapcsolódik kötelezettségszegéshez. Ha a jogi személyek szabályait vesszük alapul, a tag mögöttes helytállását ismerő jogi személy konstrukciók (pl. közkereseti társaság) esetében irreleváns, hogy a tagok oldalán volt-e olyan jogsértés, mely megalapozza mögöttes, korlátlan és egyetemleges helytállásukat, a jogi személy vagyonából ki nem elégíthető követelésekért saját magánvagyonukkal tartoznak helytállni. Ez alól a helytállás alól pedig sem a jogellenesség hiányának igazolásával, sem a felróhatóság hiányának bizonyításával nem tudnak mentesülni. A deliktuális felelősség körében azonban a másért való felelősség eszkörei ettől lényegesen eltérnek. A magyar jogban is és általában a fejlett polgári jogokban a kártelepítés nem véletlenszerű kijelölés alapján történik, hanem elsősorban reparációs szempontokat figyelembe véve olyan jogalanyok meghatározására törekszik a jogalkotó, akiknek van vagy lett volna ráhatásuk az ellenőrzési körükbe tartozó tényleges károkozó magatartására. Ezáltal pedig akár arra is képesek lettek volna, hogy a károkozó magatartást megelőzzék, megakadályozzák. A vétőképtelen személy gondozója ilyen alapon válik a felelősség alanyává, hiszen a kimentési lehetőségei között megtaláljuk kijelölésének, a kár rá való telepítésének magyarázatát: a vétőképtelen nevelése, felügyelete során nem úgy járt el, ahogyan az az adott helyzetben általában elvárható. A vétőképtelen károkozásánál a kártelepítés nyilvánvalóan reparatív szempontokat követ, hiszen általában a vétőképtelen vagyonnal sem rendelkezik. Másik oldalról pedig a prevenció sem érvényesülhetne megfelelően, amennyiben a vétőképtelen maga kényszerülne az általa okozott kár megtérítésére, hiszen mivel személyében a felróhatóság megléte vagy hiánya nem is vizsgálható, így értelemszerűen a kártérítési felelősség eszközével sem lehetne rá hatni. Ezért vétőképtelen.

Az alkalmazott által okozott károkért a munkáltató tartozik felelősséggel, a harmadik, károsult személy irányába azon az alapon, hogy a munkavállaló a munkaviszonyával összefüggésben, esetleg azt felhasználva okozta a kárt. A munkáltató kijelölése sem véletlenszerű, hiszen az ő kötelezettsége a megfelelő, harmadik személyeknek kárt nem okozó munkavállaló foglalkoztatása, ellenőrzése, felügyelete. Ebből eredően még ha áttételesen is, de a munkáltató oldalán is megvalósul olyan kötelezettségszegés, amely felelősségre vonását indokolja.

A magyar bírói gyakorlat és a társadalmi változások azonban azt mutatják, hogy nem minden esetben célszerű a másért való felelősség körébe értett alakzatoknál a tényleges károkozó teljes kiiktatása a károsult részvételével létrejött kárkötelemben. A gyakorlati problémák a 2000-es években leginkább a gazdasági társaságok vezető tisztségviselőinek felelősségével kapcsolatban kerültek felszínre. A probléma lényege, hogy a Ptk. hatályba lépését megelőzően a társasági törvény³⁴ a társaság cselekvéseinek megtestesítőjeként tekintett a vezető tisztségviselőre, akik belső viszonyokban az ügyvezetés, külső jogviszonyokban pedig a társaság képviselőjének ellátására hivatott személy. Ebből következett, hogy amennyiben a vezető tisztségviselői tevékenységével összefüggésben harmadik személynek kárt okozott, úgy a másért való felelősség teóriájának alkalmazásával – lényegében a munkavállaló-munkáltató viszonyrendszerének analógiájára – a társaság volt köteles az okozott kár megtérítésére. A vezető tisztségviselő azonban – a foglalkoztatására irányuló jogviszony tartalmától függetlenül – minőségileg más elvárhatósági szinten végzi tevékenységét, mint egy „átlagos” munkavállaló, egy egyszerű alkalmazott. A társaság cselekvéseinek megtestesítőjeként a társaság akaratát kommunikálja belső és külső viszonyokban egyaránt. A társasági jog fejlődésének modernkori tendenciái pedig abba az irányba vitték el a magyar gazdasági társaságok működését, hogy a könnyű, gyors és olcsó társaságalapításból következően számos alkalommal előfordul: a gazdasági társaság kevésbé tőkeerős, mint az a magánszemély, aki vezető tisztségviselői funkciókat lát el a társaságnál. A Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában alig néhány év különbséggel két nagyon hasonló tényállású ügyben, teljesen eltérő értelmezés jelent meg a vezető tisztségviselő felelősségével kapcsolatban.³⁵ Mindkét esetben a vezető tisztségviselő e minőségében eljárva, bűncselekmény elkövetése során okozott kárt harmadik személyeknek. Mivel a társaság a károsulttal szemben csak az általános szabályok, tehát a felróhatóság hiányának igazolásával menthette volna ki magát – bűncselekmény elkövetésénél pedig ez gyakorlatilag lehetetlen –, azzal próbált szabadulni a kárkötelemből, hogy a vezető tisztségviselői jogviszonnyal való összefüggést vitatta. A vezető tisztségviselő individuális felelősségének megállapítására csak akkor van lehetőség, ha a károkozó magatartást nem a vezető tisztségviselői jogviszonyával összefüggésben fejtette volna ki. A szisztematikus és még az 1990-es évek elején kialakult bírói gyakorlat értelmében azonban önmagában az a tény, hogy a bűncselekmény elkövetésére nyilvánvalóan nem volt felhatalmazása a vezető tisztségviselőnek, még nem jelenti azt, hogy a társaságra való kártelepítés lényege elveszne. Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság az egyik esetben marasztalta a társaságot, hangsúlyozva a fenti dogmát, a másik – az előzővel tényállását tekintve majdnem azonos esetben – azonban a bűncselekmény elkövetése miatt a vezető tisztségviselő individuális felelősségét állapította meg, és a másért való felelősség szabályait nem alkalmazta. A két eset tényállása között egyetlen valóban lényeges különbség volt. Míg az első esetben egy tőkeerős társaság tisztségviselőjének károkozása volt a per tárgya, addig a második esetben egy törvényi jegyzett tőke minimummal létrehozott gazdasági társaság társasághoz képest sokkal vagyonosabb magánszemély vezető tisztségviselője okozta a kárt. Nehéz nem látni a két döntés összehasonlításakor a bíróság reparációs célokat érvényre juttató szemléletét. Mindenesetre a hatályos jog alapján nehezen védhető érvelés megmutatta, hogy a másért való felelősség szabályainak körében változásra van szükség. A Ptk. ennek megfelelően a vezető tisztségviselő által harmadik személyeknek okozott károk esetében a jogi személy és a vezető egyetemleges felelősségét mondja ki, megnyitva ezzel a lehetőséget a reparatív szempontú igényérvényesítés előtt. Az individuális felelősséget követelő helyzetekben ugyanis a kártelepítés sokkal komplikáltabb elvárásoknak

³⁴ 2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról (Gt.)

³⁵ BDT2008. 1818 és BDT2012. 2697.

kell, hogy eleget tegyen. A vezető tisztségviselő tevékenységével szembeni elvárások pedig mind a jogi személy belső viszonyaiban, mind a külső viszonyokban magasabb fokú gondosságra intik a vezetőt.

Egy másik fontos átalakulás, mely a másért való felelősség körében megfigyelhető, és amelyhez a Ptk. igazodott, hogy az individuális felelősség iránti igény felerősödik, amennyiben a károkozó a vétkesség magas fokán cselekedett. Bár a Ptk. sem korábban, sem hatályos formájában nem definiálja a szándékosság fogalmát, mégis olyan kategóriaként tekint rá, amely az általános kártelepítési szabályok felülírását teszi lehetővé. Ennek megfelelően – a tényleges károkozó individuális felelősségét hangsúlyozva – az alkalmazott és a jogi személy tagja sem „bújhat” a munkáltató, illetve a jogi személy mögé olyan esetekben, amikor munkaviszonyának, tagsági jogviszonyának felhasználásával, azzal összefüggésben szándékosan okoz kárt harmadik személynek. A vétkesség koncepciójának felerősödése figyelhető meg a Ptk. deliktális felelősségi szabályai körében, hiszen a kártelepítés higgadt dogmatikáját a felróhatóság magas foka könnyen felülírhatja.

Szigorodó gondossági követelmények

Léteznek olyan esetek, amikor a jogsértések megvalósításához több szereplőre van szükség. A közös károkozás szabályai azonban sok esetben alkalmazhatatlannak bizonyultak, hiszen akár jogszabályi rendelkezés folytán, akár a bíróságok értelmezése alapján a kártérítési felelősség megállapításának valamely feltétele – rendszerint a felróhatóság vagy a jogellenesség – egyik vagy másik szereplő oldalán hiányzott. Klasszikus példa erre az interneten megvalósuló jogsértések példája. Olyan esetekben, amikor jogsértő tartalmat tesz közzé valaki a világhálón, akkor bár őt tekintjük károkozónak, jogsértőnek, mégis számos más szereplő kapcsolódik be abba a folyamatba, mely a jogsértő magatartást a nyilvánossághoz közvetíti, megjeleníti. A tárhelyszolgáltató, a gyorsítótár szolgáltató, az internetkapcsolat szolgáltatója mind olyan szereplők, akik észrevétlenül ugyan, de nélkülözhetetlen szerepet játszanak abban, hogy a jogsértés megtörténhessen, kifejttesse negatív hatását. Az elektronikus kereskedelem szabályozása a közvetítő szolgáltatókat azonban mentesíti a jogsértő információ, adat továbbítása miatti felelősség alól, amennyiben eljárásuk megfelel az ún. *notice and take-down* követelményeknek. Ez alapján a közvetítő szolgáltató nem köteles a közreműködésével továbbított információ tartalmi monitorozására, azonban amennyiben tudomására jut a jogsértés – akár a sérelmet szenvedett fél, akár a hatóság az információ forrása –, köteles azt haladéktalanul eltávolítani.³⁶ A szabályozás analógiájára alapozva az internetes média esetében az anonim hozzászólásokban megjelenő jogsértésekért való felelősség is kizártnak tűnhet. Nem felel tehát az a világhálón megjelenő, a hozzászólás lehetőségét kínáló oldalt üzemeltető jogalany a kommentek között megjelenő – jellemzően személyiségi jogot sértő – jogellenes megjegyzésekből eredő károkért, nem vagyoni sérelmekért, melyeket nem ő tett közzé, és amelyeket a jogosult kérésére – amint az a komment jogsértő voltára felhívta a figyelmét – haladéktalanul eltávolított. Ugyanakkor eleve vitás, hogy az elektronikus kereskedelem körébe értett közvetítő szolgáltatók fogalma kiterjeszthető-e ezekre az esetekre. Az Eker tv. kifejezetten ugyanis nem vonja hatálya alá az ilyen oldalakat fenntartó jogalanyokat, hiszen az elektronikus kereskedelmi tevékenység gazdasági jellegű tevékenység. A valamely hírhez, bejegyzéshez a hozzászólás lehetőségét kínáló oldalak pedig jellemzően nem vonhatók ebbe a körbe, mert nem ellenérték fejében végeznek áruértékesítő vagy szolgáltatásnyújtásra irányuló tevékenységet. A Kúria egy

³⁶ 2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről (Eker tv.) 9. § e) pont

határozatában foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az Eker tv. 1. § (4) bekezdésének értelmében a törvény hatálya nem terjed ki az olyan közlésekre, amelyet gazdasági vagy szakmai tevékenység vagy közfeladat körén kívül eső célból eljáró személy tesz információs társadalommal összefüggő szolgáltatás igénybevételével. A közvetítő szolgáltató pedig elsősorban a tárhelyszolgáltatók körét fogja át. Az oldalon a hozzászólás lehetőségét kínáló üzemeltető azonban a tárhelyszolgáltatók körébe nem vonható. Ha az oldal üzemeltetője az internetes portálon különböző hozzászólások elhelyezésére biztosító lehetőséget olyan formában, hogy ezt nem ellenőrzi (értve ellenőrzés alatt elsődlegesen a hozzászólás tartalmát, és nem a hozzászóló személyét), akkor számolnia kell azzal, hogy a hozzászólások között jogsértés is szerepel.³⁷ A kommentek ugyan magánjellegű megnyilvánulások, azonban mivel ezek elhelyezésére és nyilvánosságához közvetítésére az oldal üzemeltetője ad lehetőséget, így már megállapította a bíróság a jogsértést a kommentelést lehetővé tevő, kérdéses oldalt üzemeltető cselekvésével kapcsolatban.

Utalnunk kell ehelyütt a legújabb nemzetközi tendenciákra is. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: EJEB) gyakorlatában találunk arra példát³⁸, amikor az internetes hírportál valamely sajtóközleményével kapcsolatosan lehetővé teszi a szabad kommentelést az olvasók számára. A bíróság értelmezésében ilyen esetben a cikkben érintett személy személyiségi jogainak védelmében az oldal üzemeltetője is köteles közreműködni, és az oldalon megjelenő, az érintett becsületét vagy jóhírnevét sértő kommentek tartalmát köteles szűrni. Nem mentheti ki magát a személyiségi jogsértésért való felelősség alól azzal a hivatkozással, hogy a kommentelést a véleménynyilvánítás szabadságának biztosítása érdekében mindenki számára lehetővé teszi, és nem szűri a kommenteket tartalmuk alapján. Az EJEB értelmezésében, amennyiben a szabad hozzászólás lehetőségét az oldal üzemeltetője lehetővé teszi, akkor – tekintettel a kommentek szerzőinek anonimitására – mindenképpen közre kell működni az érintett személyiségi jogainak védelmében. Az érintett ugyanis a kommentek névtelensége és a szerzők be nem azonosítható volta miatt nem tud senkivel szemben sem fellépni személyiségi jogainak védelmében, így az egyetlen erre képes szereplő a jogviszonyban az oldal üzemeltetője lehet. Fontos hangsúlyoznunk azt, hogy nincs jelentősége a felelősség szempontjából annak a ténynek, hogy a hozzászólás lehetőségét kínáló oldal előzetes regisztrációhoz köti-e az írásaihoz kapcsolódó kommentek elhelyezését, vagy sem. A hangsúly ugyanis azon van, hogy az írás, cikk tartalmában érintett jogalany személyiségi jogainak védelmében az oldal üzemeltetőjének kell közreműködni, hiszen az internet anonimitásából adódóan egyrészt erre a jogosult a komment szerzőjével szemben közvetlenül nem lenne képes, másrészt a jogsértést az oldal teszi lehetővé, amely – a Kúria döntéséből is látható módon – az oldal üzemeltetőjének kockázati körébe vonható. A közvetítő szolgáltatók *notice and take-down* (figyelmeztetés esetén eltávolítási kötelezettség) eljárásával ellentétben tehát ilyen esetben nem várhat arra, hogy valaki felhívja a figyelmét a jogsértő komment tartalmára, magának kötelessége azt monitorozni.

Az Alkotmánybíróság új határozatában alkotmányjogi oldalról is vizsgálta a kérdést, hiszen a probléma a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban is problémákat hoz felszínre.³⁹ Az Alkotmánybíróság határozata a fenti okfejtést még egy fontos dimenzióval egészíti ki. A komment moderálása sem vezet vélemény szerint feltétlenül a felelősség alóli mentesülésre: a moderált komment, ha jogsértő, ugyanolyan jogi következménnyel jár, mintha nem lett volna moderálva (előzetesen vagy utólag ellenőrizve). A jogsértés bekövetkezése után minden kommentet közlő oldal helyzete azonos. A kommentek moderálása nem mentesít ugyanis a

³⁷ Legfelsőbb Bíróság Pfv.IV.20.796/2009/6.

³⁸ *Delfi AS v. Észtország* ügy, 64569/09

³⁹ 19/2014. (V.30.) AB határozat

jogsértő közlésért való felelősség vagy a helytállás kötelezettsége alól. A kommentek moderálásáról a weboldal fenntartója dönt: erre hazánkban öt sem jogszabály, sem a bírói gyakorlat nem kötelezi. A jogsértő közleményekért való felelősség (és adott esetben a helytállási kötelezettség) egyértelműen független a moderálás tényétől. A nem moderált kommenteket közzé tevő oldal fenntartójával szemben a jogsértés megállapítása arányos. Az arányosság követelménye szerint az alapjog szükséges korlátozása is csak akkor igazolható, ha a cél elérésére alkalmas legkisebb alapjog korlátozással jár. Az internetes megjegyzések jogsértő tartalmáért való felelősség esetén a legkisebb hátrány megállapításánál abból kell kiindulni, hogy a moderált kommentekért való felelősség, a jelenlegi szabályozásban a sajtószabadság legkedvezőbb (legenyhébb), a cél elérésére alkalmas korlátozása. A korlátozás arányosságának kérdését ennek alapján a komment közzétevője felelőssége tekintetében nem kell vizsgálni. Ha a kommentek közzétételéért való felelősség nem függ a moderálástól, mert a közlés tényén alapszik, nem indokolt a moderált és nem moderált kommentek között különbséget tenni az alapjog korlátozás arányosságában sem. Nem indokolt ennek megfelelően a nem moderált kommentek külön, kedvezőbb kezelése sem. A korlátozás arányossága alkotmányjogi szempontból azonban függ a kártérítés összegétől. Így a személyiségi jogsértésekért megállapított kártérítések esetében is irányadók a véleménynyilvánítás (benne a sajtó) szabadságának korlátozásával kapcsolatos alkotmányos szempontok, amelyek a vélemény szabadságának és az egyén jogainak megfelelő egyensúlyát kívánják meg, figyelembe véve az Alaptörvény VI. cikkét és a közszereplők bírálhatóságának nagyobb szabadságát is. Ha a moderálást vállaló internetes szolgáltatók felelősek az oldalukon megjelent jogellenes közlésekért, akkor a moderálást nem vállaló oldalak működtetőivel szemben a jogsértés megállapítása nem tekinthető aránytalannak.

Új tendenciaként azonosíthatjuk azt az Európában és az Egyesült Államokban egyre nagyobb népszerűségnek örvendő felfogást, mely a fenti EJEB döntéshez hasonlóan aktív cselekvést követel meg az érintett jogainak védelme érdekében mindazon személyektől és szervezetektől, akiknek a közreműködésével mások jogsértést valósíthatnak meg. Egy amerikai esetben⁴⁰ az alperessel magánnyomozói szolgáltatásokra kötött szerződést a későbbi elkövető. Az elkövető azt szerette volna kideríteni, hogy a felperesek hozzátartozója, egy hölgy pontosan hol dolgozik, és milyen napi rutin szerint érkezik munkahelyére és távozik onnan. Az alperes átadta a kért információt az elkövetőnek, aki később ennek ismeretében megvárta az áldozatot a munkahelye előtt, és amikor az onnan távozni akart, hidegvérrel agyonlőtte. Az áldozat hozzátartozói azért perelték az alperes magánnyomozó irodát, mert véleményük szerint a gondos eljárás követelményét (*duty of care*) megsértette azáltal, hogy nem járt el körültekintően a vele szerződő elkövető motivációinak megismerése érdekében, és ezzel hozzájárult a jogsértés megvalósításához. A per során a bíróság megállapította, hogy az elkövető és az áldozat közötti múltbéli kapcsolatból alappal lehetett volna arra következtetni, hogy az áldozat privátszférájába tartozó információt az elkövető az áldozatnak való sérelem okozására kívánja majd nagy valószínűséggel felhasználni. Ez pedig elegendő indokként szolgált a bíróságnak arra, hogy az alperes magánnyomozó iroda kártérítő felelősségét megállapítsa. A döntés egy teljesen új irányt mutat a polgári jogi felelősség legújabb kori fejlődésében. Látható, hogy felgyorsult világunkban a jogsértések lehetőségének megnövekedésével mindazon személyek és szervezetek, akik kapcsolatba kerülhetnek károkozásra, jogsértésre felhasználható információkkal, kötelesek tevékenyen közreműködni az érintett jogainak megóvásában, védelmében, és a korábbinál jóval körültekintőbben eljárni. Az elvárható magatartás – vagy ha úgy tetszik a gondosság követelményének – olyan új, kiterjesztett értelmezésével van dolgunk, amely vélhetően új elvárásként megjelenik majd a

⁴⁰ *Rensburg v. Docusearch* 816 A.2d 1001 (N.H.) 2003

magyar társadalomban is, és előbb vagy utóbb a magyar bíróságoknak is akceptálniuk kell ezeket az igényeket.

A jogok feladásának elmélete

A polgári jogi felelősség a vétkesség központi szerepének feladását, illetve kárkötelemben elfoglalt pozíciójának megváltozását követően egy alapvetően más károsulti emberképre modellezi működését. Míg a vétkességi eszme aranykorában, amikor a vétkes kötelezettségszegés szankciójaként funkcionált a felelősség, a károsulti oldal közrehatásának meglehetősen kevés szerepet szántak, addig napjainkban a károsultat terhelő kötelezettségek jelentősen átértékelődtek. A magánjogi jogviszonyok egyenrangú felek közötti kapcsolatokat feltételeznek, így ennek megfelelően a károsult, jogaiban sérelmet szenvedett fél sem lehet olyan, aki kizárólag a másik fél kötelezettségszegésére alapítva követelheti a felelősség jogkövetkezményének alkalmazását. A kármegelőzési, kárelhárítási és kárenyhítési kötelezettség hazánkban is rögzült terhek a károsulti oldalon, melyek elhanyagolása a kártérítési kötelezettség terjedelme vonatkozásában bír kiemelt jelentőséggel. Napjainkban azonban kialakultak olyan élethelyzetek, melyekbe való önkéntes belebonyolódással a károsult, sértett tulajdonképpen feladja jogai védelmét, és vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon szűk körben, extrém jogsértések esetén fordulhat a polgári jogi felelősség szankciórendszeréhez kompenzációt vagy elégtételt keresni. Az egyik ilyen nyilvánvaló példa a közéleti szereplők személyiségvédelmének gyakorlata. Pontosan a véleménynyilvánítás jogával való ütközés miatt az állammal, állami szervekkel, a közhatalmat megtettesítő személyek nyilatkozataival kapcsolatos véleményekre alapított jogsértések esetében a tolerancia-küszöb jóval magasabb, mint a fenti szervek, személyek körén kívüli más jogalanyokra vonatkozó bírálatok, értékítéletek. Az állami és helyi önkormányzati feladatokat ellátó szervek és személyek tevékenységének nyilvános bírálhatóságához kiemelkedő – ezért fokozott védelmet élvező – alkotmányos érdek fűződik. Személyiségvédelmet nem alapoznak meg az olyan értékítéletek, amelyek a közügyekre vonatkozó vélemények ütközésében kapnak hangot, még akkor sem, ha azok túlzóak és felfokozottak. A jóhírnév sérelme esetén azt kell vizsgálni, hogy a sérelmet előidéző cselekményhez felhasználtak-e olyan valótlan tény, amely más személyre vonatkozik, és sérti ezt a személyt. A polgármesteri hivatal referense köztisztviselő, és mint ilyen, olyan közhivatalnok, akivel szemben a véleménynyilvánítási szabadság csak kisebb mértékben korlátozható, valamely tény közlése is minősülhet véleménynek.⁴¹ A közszereplők személyiségvédelmével kapcsolatban is megállapítható, hogy a bírálatok, velük szemben megfogalmazott vélemények, ellenvélemények kapcsán csak akkor valósul meg az érintett közszereplő személyiségi jogainak sérelme, ha ez a bírálat túlzó, egyértelműen a közszereplő személyét lealacsonyító. A közszereplők esetében ugyanis személyiségük szükségképpen összefonódik véleményükkel, a képviselt eszmékkel, elvekkkel, nézeteikkel. Óhatatlanul így a nézeteiket bíráló vélemények személyükkel is kapcsolatba hozhatók. Közszereplő részéről másik közszereplőről elhangzott túlzó és megalapozatlan értékelés esetén nincs mód a véleménynyilvánítás miatti személyiségjogi védelem nyújtására.⁴² A politikai vita hevében tett, a politikusok egymás közti szóváltása során a közügyekre vonatkozó véleménynyilvánítási szabadság kiemelkedően magas alkotmányos értéktartalmából következően a közszereplő személyiségi jogainak sérelmét csak súlyos vagy kirívó jogsértések esetén lehet megállapítani. A közéleti

⁴¹ BDT2001. 368

⁴² BDT2003. 839

szereplőnek a bírálat és a kritika során többet kell elviselnie, mint másoknak.⁴³ Nem sért személyiségi jogot, ha egy politikus nyilatkozatát – esetleg valódi szándékától is eltérően – tartalmi jegyek alapján értelmezik és a nyilatkozattal szemben elmarasztaló ellenvéleményt fogalmaznak meg.⁴⁴ A közszereplőkhöz hasonlóan a művészek alkotásaival szemben megfogalmazott vélemények, kritikák sem minősülnek önmagukban a művész jóhírnevét sértő cselekményeknek. A műalkotások ugyan szellemi alkotások lévén a művész személyiségének külvilágban is megjelenő dolgokban manifesztálódó eszközei, azonban a véleménynyilvánítás körébe tartozik a velük szemben megfogalmazott vélemény, kritika, amíg kifejezőmódjában nem indokolatlanul bántó, lekicsinylő vagy megalázó. Ugyanakkor az erős töltetű kifejezések a műkritika olyan eszközei, amelyeket a produkciójával nyilvánosság elé lépő művésznak túrníe kell.⁴⁵ Az író az általa kifejezett művészi cél, az egyetemesebb valóság ábrázolása érdekében jogosult alkotásához felhasználni, átformálni, átalakítani a saját emlékeit, élményeit a társadalmi érdekek és mások jogos érdekeinek a korlátai között. Más személyiségi jogainak a megsértésére azonban nem jogosult. Valamely sajtótermék általánosságban helyes célkitűzése sem engedik meg azt, hogy részleteiben másnak a személyiségi jogait megsértse. Ha az alkotó a művében olyan személyt ábrázol, aki valamilyen módon felismerhető, köteles az ábrázolt szereplőnek a személyiségi jogait tiszteletben tartani. A szépirodalmi alkotás tartalma, utalásai alapján felismerhető személy orvoslást kérhet, ha az ábrázolás a személyiségi jogait sérti. Az igény érvényesítésének a feltétele azonban, hogy a valóságban élő személy és az irodalmi műben szereplő személy felismerhető és azonosítható legyen.⁴⁶ A művészegyüttesből kivált tag számára az okozhat sérelmet, ha az együttes személyi összetételének megváltozása olyan művészi karakter- és színvonalváltozással járna, amely a kivált tagnak – mint az együttes korábbi tagjának – művészi hírnevét veszélyeztetné.⁴⁷ Tudományos kérdésekben a vita a véleménynyilvánítás eszköze, a tudományt előre vivő szükségképpen velejáró. A történész szakembernek egy történelmi eseménnyel kapcsolatban tartott rendezvényről alkotott véleménye – annak érték- és valóságtartalmától függetlenül – személyiségvédelmet nem alapoz meg. Történelmi, társadalmi, politikai vita eldöntése nem feladata a bíróságnak.⁴⁸ Saját személyében kérhet személyiségvédelmet az a közszereplő, akinek a hozzátartozójáról az elektronikus sajtó nagy nyilvánosság előtt oly módon közölt sértő és valótlan tényeket, hogy a hozzátartozó személyét a közszereplőhöz fűződő hozzátartozói kapcsolat által jelenítette meg.⁴⁹ A közszereplőről alkotott kedvezőtlen véleménynyilvánítás, értékítélet önmagában akkor sem alapoz meg személyiségvédelmet, ha túlzó, vagy felfokozott érzelmeket tükröz. A közéletben részt vevő személyeknek ugyanis számolniuk kell azzal, hogy politikai ellenfeleik (különösen választási időszakban) tevékenységüket, szereplésüket kritikával illetik és erről a közvéleményt tájékoztatják. A közélet szereplőinek pedig el kell viselniük a személyüket kedvezőtlen színben feltüntető és tevékenységüket negatív módon értékelő véleményt, kritikát is.⁵⁰ Saját személyében kérhet személyiségvédelmet az a közszereplő, akinek a hozzátartozójáról az elektronikus sajtó nagy nyilvánosság előtt oly módon közölt sértő és valótlan tényeket, hogy a hozzátartozó személyét a közszereplőhöz fűződő hozzátartozói kapcsolat által jelenítette

⁴³ BDT2000. 237

⁴⁴ BH2008. 329

⁴⁵ BDT1999. 3

⁴⁶ BH1980. 377

⁴⁷ BH1979. 411

⁴⁸ BH2006. 210

⁴⁹ EBH2004. 1116

⁵⁰ BH2004. 104

meg.⁵¹ A közszereplőkről alkotott kedvezőtlen véleménynyilvánítás, értékítélet önmagában akkor sem alapoz meg személyiségvédelmet, ha túlzó, vagy felfokozott érzelmeket tükröz. A közéletben részt vevő személyeknek ugyanis számolniuk kell azzal, hogy politikai ellenfeleik (különösen választási időszakban) tevékenységüket, szereplésüket kritikával illetik és erről a közvéleményt tájékoztatják. A közélet szereplőinek pedig el kell viselniük a személyüket kedvezőtlen színben feltüntető és tevékenységüket negatív módon értékelő véleményt, kritikát is.⁵² Az új Ptk. azzal, hogy a 2:44. §-ában a közéleti szereplők személyiségvédelmével kapcsolatosan eltérő rendelkezést fogalmaz meg, régi elmaradását pótolja a magyar polgári jogi jogalkotásnak. A fent elemzett jogesetektől, a bírói gyakorlatban kikristályosodott elvekből és ítélkezési állandókból látható, hogy a közéleti szereplők személyiségvédelme igényli a személyiségvédelem általános, valamennyi emberre vonatkozó szabályainak és szellemének átértékelését. A jogalkotó azonban a Ptk. 2:44-ában mégis egy alkalmatlan, a kialakult gyakorlatot és a társadalmi elvárásokat nem tükröző, bizonyos fokig belső ellentmondásokkal terhelt megfogalmazását adja ennek a sajátos védelemnek. A cél nyilvánvalóan a kialakult gyakorlat kodifikálása volt, azonban a szakasz megfogalmazása pontosan ezzel szembehelyezkedve állítja új alapokra a közéleti szereplők személyiségvédelmét. A közéleti szereplő fogalmának meghatározásával adós marad a Ptk., azonban a bírói gyakorlatban eddig nem mutatkozott bizonytalanság azt illetően, mely személyeket is kell közéleti szereplőként kezelni. Nem az országos elismertség a lényeges e körben, sokkal inkább az, hogy a legközelebbi ismerősök körén kívüli személyek számára is jelentőséggel vagy legalább hírértékkel bírjon az érintett életével kapcsolatos bármilyen esemény. A közéleti szereplés ebből következően egy önként vállalt szerepkör, az esetek túlnyomó többségében. A politikusok, színészek, írók, modellek mind olyan foglalkozást választottak maguknak, amely szükségképpen nagy érdeklődéssel kísért életet is jelent egyben. A közszereplő személyiségvédelmét pontosan azon az alapon kell alacsonyabb fokon garantálni, mint más személyek esetében, hogy a közszereplő jellemzően saját döntéséből adódóan kerül a figyelem középpontjába. A Ptk. ezzel szemben bár elismeri minden személy jogát a közügyek szabad vitatásához, mégis gyakorlatilag –a törvényszöveg nyelvtani értelmezését követve – kizárja annak lehetőségét, hogy egy közéleti szereplő személyiségi jogait bárki megsértse. A „méltányolható közérdek” ebben a körben teljesen értelmezhetetlen megszorítás, hiszen egy alapvetően a magánjogi jogalanyok cselekvését a szabályozás középpontjába állító polgári törvénykönyv felfogásában vizsgálhatatlan az a feltétel, hogy a magánjogi jogalany cselekvése méltányolható közérdeket szolgáljon. A magánjogi jogalanyokat – mindenekelőtt a magánszemélyeket – nem jogosítja ugyanis fel jogszabály arra, hogy saját cselekvéseiket a köz érdekében állónak tüntessék fel. Az, hogy a közérdekek körén belül is különböztet a törvényszöveg méltányolható és nem méltányolható közérdekek között, olyan új kategóriát vezetne be a magyar jogba, mely alapvetően kérdőjelezi meg a közérdek fogalmát. Egy közérdek ugyanis kizárt, hogy ne legyen méltányolható, hiszen létezését pontosan az a felismerés adja, hogy a társadalom széles köreinek érdekét szolgálja. A magánérdek az, amely esetében már nem feltétlenül találkozunk méltányolható indokokkal, így abban a körben van jelentősége a méltányolhatóságnak. A szükségesség és arányosság az alkotmányjog sajátos fogalmai, melyek a jogalkotóval szemben jelölnek ki bizonyos korlátokat valamely alapjog korlátozása során. Az a kitétel pedig, hogy egy közéleti szereplő személyiségi jogát csak a fenti megszorításokkal együtt is csupán olyan módon lehet sérteni jogszerűen, hogy az nem jár a közéleti szereplő emberi méltóságának sérelmével, lényegében kizárja annak bármilyen lehetőségét, hogy a közszereplő személyiségi jogát megsértse. A

⁵¹ EBH2004. 1116

⁵² BH2004. 104

Ptk. ugyanis az emberi méltósághoz való jogot a személyiségi jogok anyajogaként, a személyiségi jogok szinonimájaként használja. Ebből pedig az következik, hogy valamennyi részjogosítvány az emberi méltósághoz való jogra vezethető vissza. Ha szigorúan értelmezzük a Ptk. közéleti szereplők személyiségvédelméről rendelkező szakaszát, akkor gyakorlatilag lehetlenné válik a közéleti szereplő személyiségi jogainak megsértése, és a szabályozás pont az elérni kívánt célt hagyja figyelmen kívül, abszolút és semmilyen okból nem korlátozható, sérthető személyiségi jogokat biztosítva ezzel a közszereplőknek. Ezt a belső ellentmondást nehéz a törvényszöveg bármilyen értelmezésével feloldani, azonban a teleologikus értelmezés talán célravezető lehet abban a körben, hogy a megfogalmazást jogalkotási hibaként azonosítsuk, és a kialakult és elfogadott bírói gyakorlatot az új Ptk. hatálya alatt is fenntarthatassuk. Mivel 2:42. § elismeri a közügyek szabad vitatásához fűződő alapjogot, és annak gyakorlására is lehetőséget ad, így nyilvánvalóan nem lehetett a célja a jogalkotónak, hogy a közügyeket megtestesítő közéleti szereplőket olyan abszolút és korlátozhatatlan személyiségi jogokkal ruházza fel, amelyek teljességgel kiüresítik a közügyek szabad vitatásához fűződő alapjog tartalmát. A közéleti szereplőket is megilleti a személyiségi jogaik védelme és a Ptk.-ban a személyiségi jogok megsértése esetén alkalmazható jogvédelmi eszközök igénybevételeének lehetősége, azonban az ő esetükben a türekszűz pontosan a közügyek szabad vitatásához való alapjog létezése és elismerése miatt magasabb kell, hogy legyen. Ebben a felfogásban a személyiségi jogok megsértésének „szükséges és arányos mértéke” valójában azt jelenti, hogy a közéleti szereplő becsületét és jóhírnevét érintő kijelentések sem mehetnek át személyeskedésbe, azaz a közéleti szereplő által megjelenített vagy képviselt eszme, felfogás, álláspont kritikája helyett nem irányulhatnak céltalanul csupán az érintett megalázására, kifigurázására, lealacsonyítására. Véleményünk szerint a Ptk. 2:44. § nem indokolja a bírói gyakorlatban a közéleti szereplőkkel kapcsolatban kialakult személyiségvédelemre vonatkozó elvek és ítélezési vívmányok átalakítását még akkor sem, ha annak nyelvtani értelmezéséből más következne.

A közéleti szereplők személyiségvédelmének példája mellett szólnunk kell azokról az esetekről is, amikor a jogok feladásának teóriáját a bírói gyakorlat valamely tevékenységbe, cselekvésbe való beleegyezés miatt a társadalmi erkölcs oldaláról minősíti olyan önhibának, mely kizárja a felelősséget a károkozó oldalán. A német bíróságok gyakorlatában például a stoppolás és ezzel idegen vezetők gépjárművébe való beszállás olyan, morálisan elítélendő cselekedet, amely a később bekövetkező károk, sérelmek (pl. a stoppos megerősökölése) esetén nem ismeri el a kártérítési igények jogszerűségét. A stoppos ugyanis ezzel a cselekvésével feladja jogait, lemond jogairól, így jogvédelemben később nem részesülhet.⁵³

A személyiségi jogok védelmének felértékelődése – alanyi jog központú megközelítés

A rendszerváltást követően Magyarországon is megnyílt az út polgári jogi személyiségvédelem kiteljesedése előtt. Egy hosszadalmas, paradigmaváltásokkal tarkított folyamat végén jutott el jogrendszerünk ahhoz az állapothoz, melyet a mai értelemben vett személyiségvédelemként ismerünk. A fejlődési folyamatot nem annyira a szocialista éra ideológiai megfontolásai, mint inkább a személyiségi jogok megsértésének vagyoni szankciói körül kialakult vita nehezítette és a fejlődést bizonyos fokig késleltette is. A nem vagyoni kártérítés hányattatott sorsú jogintézményével kapcsolatban az értekezés utolsó fejezetében emlékezünk meg, bemutatva azokat a bírói gyakorlatban kikristályosodott vívmányokat és ítélezési állandókat, melyek meghatározták és az 1959-es Ptk. továbbélése miatt még több

⁵³ SMIED Orsolya, *A nem vagyoni kártérítés joggyakorlatának elemzése a magyar jogszabályok és a BGB alapján figyelemmel a jogintézmény fejlődésére*, Jogi Fórum, 2001/3. 102.

évig meghatározzák majd a személyiségvédelem magyar bírói gyakorlatát. Az új Ptk. által bevezetett sérelemdíj jogintézménye egy merész és kifejezetten modern megoldás a problémára, mely azonban – a teljes körű szabályozás lehetetlensége miatt – új kérdéseket vet fel, melyekre csak a bíróságok tudnak majd választ adni jogértelmező tevékenységük során. Mivel a nem vagyoni kártérítés és a sérelemdíj közötti párhuzamokról, ellentétekről, a nem vagyoni kártérítés létezése alatt kialakult elvek további hasznosíthatóságától külön fejezet szól, így ehelyütt csupán arra a szemléletbeli változásra kívánjuk a figyelmet ráirányítani, amely a személyiségvédelem magyar fejlődéstörténetének elmúlt két évtizedét jellemezte.

Egy ideológiáktól nem mentes bírósági gyakorlatot örökölt a polgári jog a rendszerváltás előtti időkből. A jogi szabályozás pedig meglehetősen kétarcú volt, egészen az új Ptk. hatályba lépéséig. Míg a személyiségvédelem legfontosabb szabályai egy abszolút szerkezetű jogviszonyt feltételező személyek joga rész keretében kerültek elhelyezésre, addig a személyiségi jogok megsértésének esetére rendelt vagyoni szankciók közül a legfontosabb, a nem vagyoni kártérítés kétséget kizáróan a kártérítési felelősséghez tartozó jogintézmény volt. Míg azonban a kártérítési felelősség – gondolunk itt az 1959-es Ptk. szabályozási megoldásának megfelelően a deliktuális felelősségre – komoly múltra visszatekintő jogintézményekkel volt körülbástyázva, a nem vagyoni károk kompenzálására hivatott jogintézmény alapvetően más megközelítést igényelt volna. A deliktuális felelősség szabályai azonban mintha nem vették volna figyelembe, hogy a kár 1959-es Ptk. hatálya alatt ismert fogalmának két összetevője van, szinte kizárólag a vagyoni károkra és azok megtérítésére koncentrálnak építették fel a kártérítési felelősség hazai rendszerét. A személyiségi jogok szankciórendszerének kettőssége fontos jellemzően e területnek. Míg a felróhatóságtól független szankciók egy erkölcsi-jogi jogkövetkezmény együttest jelenítenek meg, melyben az erkölcsi jellegű kompenzáció jut hangsúlyos szerephez, addig a kártérítés kőkemény vagyoni szankció, mely – nevéből is következően – mérhető károk megtérítésének kötelezettségét vonja maga után. Az 1990-es években az Alkotmánybíróság 1959-es Ptk. 354. §-át megsemmisítő 34/1992. AB határozatát követően is erős hátrányközpontúság volt megfigyelhető a személyiségi jogok megsértésére alapított, nem vagyoni károk megtérítésére alapított igények elbírálásának gyakorlatában. Bár az objektív jellegű személyiségvédelmi eszközök alkalmazására ez nem kellett volna, hogy feltétlenül visszahasson, azonban a személyiségvédelem komplex rendszerén belül jelentős következményei voltak a kártérítési megközelítésnek a felróhatóságtól független szankciók alkalmazására és a jogsértések értékelésére nézve is. Ezek közül a legfontosabb, hogy a személyiségi jogok megsértésével kapcsolatban a jogsértés tényének bírósági megállapítására olyan deklaratív eszközként tekintettek a bíróságok, mely önmagában céltalan, ha nem követi vagyoni szankció, tipikusan nem vagyoni kártérítés megfizetésére kötelezés alkalmazása is. A személyiségi jogok sérelmét jelentő, az 1959-es kódexben példálózva felsorolt és az értelmezést tágra nyitó esetkörök gyakorlata így nagyon lassan és nehezen mozdult egy hatékony, valóban európai személyiségvédelem irányába. A képmás és hangfelvétel védelméhez kapcsolódóan például a korábbi magánjogi kódex visszaélészerű cselekményeket általánosságban tiltó rendelkezését kezdetben csak a fényképfelvétel vagy a hangfelvétel felhasználására szorították a bíróságok. A technikai fejlődés és a privátszféra védelme iránt egyre növekvő igények azonban fordulatot hoztak a bírói gyakorlatban. Önmagában a felvétel elkészítéséhez is megkövetelt a jogosult hozzájárulása, és az engedély nélküli felvételkészítés minden további felhasználási célzat vagy utócselkmény nélkül is megvalósítja a személyiségi jogok sérelmét. Ezt a bírói gyakorlat által kidolgozott vívmányt az új Ptk. már norma szintjére is emeli.

A személyiségi jogok védelmének kiteljesedését mutatja a kegyeleti jogok megsértéséhez kapcsolt bírósági gyakorlat változása is. Míg kezdetben a kegyeleti jogok olyan sajátos kivételt jelentettek, melyek a személyiségi jogok – eredeti terminológia szerint – személyhez

fűződő jogok – személyes érvényesíthetősége alóli kivételként jelentkeztek, napjainkban a túlélő hozzátartozók, örökösök saját személyiségi jogainak sérelme is megjelenik bennük.

A 2000-es években a bíróságok maguk igyekeztek lazítani a normaszövegből egészen az új Ptk. hatályba lépéséig következő hátrányközpontú szemléleten, és a köztudomású tény eljárásjogi megoldásait segítségük hívva, enyhítették a sérelmet szenvedett fél bizonyítási terhén azzal, hogy bizonyos személyiségi jogot sértő magatartások esetében a nem vagyoni hátrány bekövetkezését adottnak vették, mintegy vélelmezték. Látható, hogy a bíróságok saját rendszert alakítottak ki a személyiségvédelmi igények elbírálása során, mely a magánjog és a XXI. század kívánalmainak megfelelően igyekszik törekszik az ügyek egyediesítésére, megőrizve azért a generális elvek érvényre juttatásának követelményét. A megváltozott életviszonyokhoz igazodóan a becsület és jóhírnév sérelmével kapcsolatos esetekben a bíróságok a védelem abszolút jellegén lazítottak. Tekintettel arra, hogy az emberek közötti érintkezés csatornái új dimenzióval bővültek az internet megjelenésével, a bíróságoknak is foglalkozniuk kellett a valótlan tényállítások, hirtelen megnyilvánulások tartalmával, és bizonyos mértékig leszállítani kényszerültek a védelem szintjét. A rendszerben még mindig jelenlévő sokféle immunitás csak lassanként oldódik fel. A véleménynyilvánítás szabadsága, a sajtó objektív tájékoztatáshoz való joga és kötelezettsége mind olyan immunitásként jelennek meg a személyiségvédelem körében, melyeknek közjogi tartalma sok tekintetben gátat szab a magánjogi igényérvényesítés előtt. Véleményünk szerint azonban a személyiségi jogok többségénél nem lehet figyelmen kívül hagyni az alkotmányjogi hagyományokat, e körben pedig az Alkotmánybíróság értelmező munkájának eredményeit.

A magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog a személyiségvédelem témakörén belül is sajátos problémákkal küzd. Olyan generális jogról van szó, amely az emberi méltóság személyiségi jogi megjelenését adja. A magánélet határai, a még jogszerű és az önkényes beavatkozás elhatárolása, valamint a külvilágban meg nem jelenő sérelemhez igazított szankciók alkalmazása olyan kérdések, melyekre csak a joggyakorlat adhat választ. Egyetértve a nem vagyoni kártérítés körében uralkodó jelenlegi magyar bírói gyakorlattal, nem várható el, hogy a magánéletbe történő önkényes beavatkozás esetében a felperest a sérelem bizonyításának kötelezettségével terheljük. A bizonyítási probléma köztudomású tény intézményével történő áthidalása bár dogmatikai szempontból helytelen, de gyakorlati jelentősége igen nagy.⁵⁴ A privátszféra integritásának és védelmének biztosítása azonban véleményünk szerint nem jelentheti olyan megfoghatatlan és egyértelműen ideiglenes negatív érzelmek elleni védelem biztosítását, mint a harag, idegesség, kellemetlenségérzet. Ezek ugyanis túl szubjektívek ahhoz, hogy a polgári jog rendszerébe beilleszthetők legyenek. A magánélet körébe tartozó adatok, információk minősítése során az indirekt módszert javasoljuk, mely azt a kérdést teszi fel, hogy ilyen jellegű információk nyilvánosságra kerülése, ilyen kérdésekbe történő beavatkozás a „külsős személy” részéről az általános tapasztalati tényeken és a társadalom értékítéletén nyugodva eredményezhet-e negatív változást a jogosult személyiségében, esetleg társadalomban elfoglalt helyében, társadalmi megítélésében. A sérelem súlyosságának bizonyítása során követendőnek tartjuk a német előfeltételek és kritériumok alkalmazását, hiszen jelentéktelen, csupán erkölcsileg elítélendőnek tartott beavatkozások nem eredményezhetik a személyiségvédelmi eszközök igénybevételét. Nem értünk egyet azonban azzal a néhány magyar döntésben⁵⁵ megjelenő felfogással, mely a magánéletbe, családi kapcsolatokba a családtag, rokon által történő önkényes beavatkozás megállapítására a családjogi viszonyok sajátosságaira hivatkozva nem

⁵⁴ TÓTH Endre: *Miből lesz a „köztudomás”?*, a bizonyítás egy sajátos kérdése a nem vagyoni kártérítési perekben, *Kontroll*, 2005/1. 113.

⁵⁵ Debreceni Ítéltábla Pf.I.20.241/2011/3. sz.

lát lehetőséget. Nem vitás, hogy ilyen esetekben többlettényállási elemek megléte szükséges a jogsértés megállapításához, azonban kategorikusan, minden esetre alkalmazandó módon ilyen kizárást nem tartunk indokoltnak.

A személyiségi jogok védelmének változásai illeszkednek abba a folyamatba, mely a modern civilizisztikai gondolkodást az elmúlt évtizedekben jellemezte és jellemzi. Ennek megfelelően a jogviszonyok központi szerepét elhalványítva mind a normatív szabályozás, mind a bírói gyakorlat az alanyi jogokat helyezi a szabályozás és ezáltal a védelem középpontjába. A személyiségvédelem körében az alanyi jog túlsúlya oldaláról megközelített szabályozási módszer mutatja, hogy némiképp a közjogi elemek irányába mozdul el a magánjogi jogalkotás hazánkban is. A személyiségi jogok ennek megfelelően a Ptk.-ban is az alkotmányos alapjogokhoz hasonló tartalommal kerülnek elő, és a védelem abszolút jellegét a szankciórendszer körében bevezetett változások is alátámasztják. Erre a legjobb példa a kódex e körben alkalmazott talán legnagyobb újítása, a számos elméleti vita középpontjában álló sérelemdíj intézményének a bevezetése a magyar jogba. A sérelemdíj a nem vagyoni kártérítés intézményének organikus fejlődési folyamatába illeszthető. Ugyan nem a normatív szabályozás vezetett el a sérelemdíj megalkotásához, hanem a bírói gyakorlat érkezett el a Ptk.-ban szereplő szabályokhoz, mégsem állítható, hogy a nem vagyoni kártérítés kivezetésekor uralkodó ítélkezési állandók maradéktalanul alkalmazandók lehetnek a sérelemdíj iránti igények megítélése során is. A sérelemdíj egyértelműen személyiségvédelmi eszköz, mely nem a személyiségi jogok megsértéséhez kapcsolódó vagyoni szankcióként van jelen a kódexben. A szankció jellegét a nem vagyoni kártérítéshez képest sokkal erőteljesebben artikulálja a jogalkotó, amikor bár a személyiség jogok megsértése miatt előálló nem vagyoni sérelmekért jogosítja fel a sértettet sérelemdíj követelésére, azonban hátrány bizonyítását nem követeli meg a sikeres igényérvényesítéshez. Bár a bírói gyakorlat a hátrányközpontúság sokáig uralkodó teóriáját számos ponton megbontotta az elmúlt másfél évtizedben – mindenekelőtt új személyiségi jogok elismerésével (pl. családban való nevelkedéshez való jog) és a köztudomású tény bizonyítást könnyítő integrálásával –, mégsem állítható, hogy a nem vagyoni kártérítés követelése iránti ügyekben automatikusan eltekintet volna a hátrány létének vizsgálatától. Csupán néhány személyiségi jog sérelme esetén ismerték el a bíróságok a belső károk külvilági megjelenésének bizonyíthatatlanságát, míg főszabályként továbbra is valamilyen elszenvedett hátrányhoz igazították a nem vagyoni kártérítést, mind a jogalap, mind az összegszerűség tekintetében. A bagatell igények kiszűrésére pedig a hátrányközpontú szemlélet alkalmas volt. A sérelemdíj intézménye esetében azonban a Ptk. normatív szinten rögzíti, hogy a hátrány bizonyíthatósága nem feltétele az igényérvényesítésnek. A személyiségi jogot sértő – vagy csupán támadó – jogellenes magatartás igazolásával – feltéve, ha a felelősség egyéb elemei is fennállnak – a sértett sérelemdíjra válik jogosulttá. A szövegszerű értelmezésből az következik, hogy nincs jelentősége annak, mennyire reális a nem vagyoni sérelem bekövetkezésének valószínűsége, a sérelemdíj jogosságát ez nem befolyásolja. A bagatell igények kiszűrésére három módszert látunk alkalmasnak:

1. Tekintettel arra, hogy a Ptk. továbbra is a bíróságok szabad mérlegelési jogába tartozónak vallja a sérelemdíj összegének megállapítását, így kézenfekvő megoldás, ha a bagatellnek minősíthető igények esetében olyan sérelemdíj összegek kerülnek megállapításra, melyek nem teszik gazdaságossá a pereskedést. A módszer előnye, hogy a Ptk. normaszövegével mindenben konform, és a modern személyiségvédelem irányzataihoz illeszkedik. Utóbbi megállapítás alatt értjük, hogy az alanyi jogot középpontba helyező civilizisztikai gondolkodás már nem egyszerűen helyreállító, kompenzáló, hanem erőteljesen preventív és védelmező funkciókat is érvényre kíván juttatni a személyiségvédelem körében. A Ptk. miniszteri indokolása hangsúlyozza a

sérelemdíj magánjogi büntetés jellegét, és a sérelemdíj összecszerúségénél figyelembe vehető – vagy veendő – tényezők között is megjelenik tisztán büntetőjogi jellegű minősítési szempont (a jogsértés ismétlődő jellegére való hivatkozás). A bagatell igények alacsony sérelemdíj összegekkel való „honorálása” ugyanakkor a szimbolikus kártérítés (*nominal damages*) behatásait tükrözheti, mely egyáltalán nem a sértettre tekintettel, sokkal inkább a jogsértő jövőbeni jogsértéstől való visszatartása és a múltbéli cselekménnyel szembeni társadalmi rosszallás kifejezése céljából ír elő pénzfizetési kötelezettséget. A dogmatikai ellentmondásokon felülemelkedve hátránya még e modellnek, hogy mindenképpen hosszabb időt vesz igénybe, mire a társadalom tagjai megismerik a bíróságok hozzáállását a bagatellnek minősített típus jogsértésekhez.

2. A Ptk. a sérelemdíj fogalmának meghatározása során kompenzációs célú jogintézményt vetít előre. A személyiségi jogok megsértéséből előálló nem vagyoni sérelemért tarthat igényt a sértett sérelemdíjra. A nem vagyoni sérelem kifejezés bár definiálatlan marad a kódexben, mégis arra enged következtetni, hogy nem vagyoni sérelem hiányában a sérelemdíj alkalmazása céltalan és értelmetlen lenne. A törvény azonban rögzíti a Ptk. 2:52. § (2) bekezdésében foglalt utaló szabályban, hogy a sérelemdíjra való jogosultsághoz a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztének bizonyítása nem szükséges. A kártérítési jog szabályai – és ezzel előfeltételei is – a kár mint premissza negligálásával kerülnek alkalmazásra. A két jogszabályhely látszólagos ellentmondását oldhatja fel az az elképzelés, mely a nem vagyoni kártérítés körében kialakult ítélkezési állandók legteljesebb átmentésének lehetőségét kínálja. Ennek megfelelően bár a sértett nem kötelezhető a hátrány bekövetkeztének bizonyítására, azonban a bíróságnak a nem vagyoni sérelem reális lehetőségét vizsgálnia kell. A nem vagyoni sérelem bekövetkezésének valószínűsége pedig többé-kevésbé a nem vagyoni kártérítés legutóbbi értelmezési koncepcióinak megfelelő sérelemtalálás segítségével vizsgálható.
3. A magyar sérelemdíj szabályozásának is részben modelljeként szolgáló holland sérelemdíjhoz kapcsolódó bírói gyakorlat a jogellenes magatartást a vizsgálat középpontjába helyezve von le következtetéseket a nem vagyoni sérelem léteire vagy hiányára, ezzel szűrve a bagatell igényeket. A módszer a „komoly jogsértés klauzula” elnevezést kapta. A klauzula lényege, hogy a jogellenes magatartással kapcsolatban elsőként arra a kérdésre kell válaszolni, vajon az általános tapasztalat alapján okozhat-e a személyiségben valamilyen hátrányt, torzulást a jogsértés (objektív szűrő). Ha erre a kérdésre nemleges a válasz, akkor másodikként a konkrét sértett, a felperes személyiségét megvizsgálva kell eldönteni, hogy az ő személyiségére lehetett-e az adott magatartásnak káros, a sérelemdíj megítélését indokoló következménye (szubjektív szűrő). Ez a teória lehetővé teszi, hogy minden esetet – az emberi személyiségnek megfelelően – külön kezeljenek a bíróságok, mégis kapaszkodót adjanak a peres feleknek és képviselőiknek a jogvita során, és mederbe tereljék a minden bizonnyal sok esetben parttalan személyiségi jogi pereket.

Az állam immunitásának belső differenciálódása

A legkevésbé drámai változások az állam, állami szervek kártérítési felelősségével kapcsolatban tapasztalhatók a polgári jogi felelősség legújabb fejlődési korszakában. Az állam kártérítési felelősségével kapcsolatos eltérő modellek társadalmi, eszméletörténeti gyökerei jelentősen eltérnek egymástól a vizsgált államokban (Franciaország, Egyesült Királyság, Németország). A jogösszehasonlítás ebből következően a hatályos jog és bírói gyakorlatban

uralkodó álláspontok összemérésével lehetséges, hiszen az Európai Unió három tagállamában napjainkban megközelítőleg azonos kihívásokkal és a jogkereső közönség közel azonos igényeivel kell a jognak szembenéznie. A közigazgatási, bírósági jogkörben okozott károk megtérítésének kérdését bár mind a német, mind a francia, mind az angol jog azonos felelősségi esetkörnek tekinti, azonban a gyakorlatban látható, hogy a bíróságok minőségileg másként tekintenek a közigazgatás és az igazságszolgáltatás jogalkalmazó tevékenységére. A közigazgatás adminisztratív jogalkalmazó tevékenysége körében az intézkedések, aktusok által okozott károk esetében általában egyszerűbb a felelősség megállapítása, amennyiben az intézkedés jogellenessége bizonyítható. A bíróságok esetében azonban már csak kirívó kötelezettségzegések, lényegében a vétkesség magas fokán álló magatartások esetén van lehetőség kártérítés követelésére. Ennek magyarázata, hogy a bíróságok jellemzően szélesebb diszkrecionális jogkörrel, a bizonyítékok értékelésének szabadsága mellett végzik tevékenységüket, így az eltérő következtetések, jogértelmezési zavarok nem képezhetik a felelősségre vonás alapját. A közigazgatási határozatok jogellenességének elbírálása elsődlegesen tartalmi kérdésekre, és nem eljárási szabálysértésekre koncentrál. Sem az angol, sem a német jogban nem feltétele a jogellenességnek az, hogy a közjog rendszerén belül más szerv (felügyeleti szerv vagy közigazgatási bíróság) a határozatot megsemmisítse, megváltoztassa. A francia jogban mivel a közigazgatási bíróságok hatáskörébe tartozik a kárigények elbírálása, így valójában a közigazgatási határozatok felülvizsgálatára hivatott szerv előkérdésként dönt az intézkedés jogellenességéről, és ezt követően – egy eljárásban, egyazon bíróság előtt – a polgári jogi felelősséget is elbírálja. Talán pontosan ennek köszönhető, hogy a közigazgatás feletti tartalmi kontrollt gyakorló francia közigazgatási bíróságok a vizsgált jogrendszerek közül a legszélesebb körben ismerik el az állam kártérítési felelősségét. Ezt a következtetést támasztja alá az a tény, hogy a mulasztás és tevőleges intézkedés, mint jogellenes magatartás lényegében azonos elbírálás alá esik, míg az angol és a német jogban a mulasztással okozott károk nagyon szűk körben vezetnek az állam kártérítési felelősségének megállapításához. A vizsgált jogrendszerek közötti hasonlóság ugyanakkor, hogy a tisztán gazdasági jellegű károk, elmaradt haszon megtérítése a privátszférában megkövetelnél magasabb fokú bizonyosság mellett lehetséges csak.

Mindezek mellett megfigyelhető, hogy a történelem során változhat is az állami felelősség megítélése a bíróságok gyakorlatában. Az angol jogban a második világháborút követően a gondoskodó állam koncepciójával magyarázták az állam viszonylagos immunitását. Egészen Margaret Thatcher hivatalba lépéséig, az állampolgárok életének számos területén megjelenő állami gondoskodás a bíróságokat arra készítette, hogy csak nyilvánvaló, kirívóan súlyos jogsértések esetén és teljes bizonyossággal, a jogsértéssel szoros okozati összefüggésben bekövetkezett károk megtérítésére kötelezzék az államot. Amint az állami gondoskodás rendszere megváltozott, és az állampolgárok öngondoskodására helyeződött át a hangsúly, a bíróságok is jóval megengedőbbek lettek a kártérítési igények befogadásával kapcsolatban.⁵⁶ Természetes, hogy a német jogban ilyen paradigmaváltásokkal nem találkozunk, hiszen a BGB felelősségi szabályainak értelmezése és nem továbbfejlesztése a bíróságok feladata. A francia bíróságok a Code Civil általános kárfelelősséget kimondó tényállásából kiindulva némiképp szabadabban értelmezhetik és értelmezhetik a felelősségi premisszákat, azonban esetükben az angolokhoz képest mégis kevésbé érezhetők politikai megfontolások a döntések mögött.

A három vizsgált jogrendszer állami szervek felelősségére vonatkozó alapvető koncepciójának összevetéséből látható, hogy az állam teljes immunitásának tana ugyan már

⁵⁶ PRIEL, Dan, *The Indirect Influence of Politics on Tort Liability of Public Authorities in English Law*, Law & Society Review, Vol. 47. No. 1. 2013. 194.

egy évszázada kikezdésre került, azonban a felelősségre vonás, a felelősséget keletkeztető tevékenységek, a jogellenesség és a vétkesség vizsgálata, valamint a kártérítés mértéke tekintetében az adott ország hagyományainak, politikai berendezkedésének és a bíróságok feladatkörének függvényében nagyon eltérő értelmezési változatokat találunk Európában. Az egységes európai polgári jog és azon belül egy egységes kártérítési jog megteremtése biztosan nem a közigazgatási, bírósági jogkörben okozott károk megtérítésével fog elindulni, még annak ellenére sem, hogy egy ponton, a közösségi jog megsértése, a jogharmonizációs kötelezettség megszegése terén egységes európai elvekről beszélhetünk. Még ebben a körben is azonban ki van szolgáltatva a kártérítést kereső felperes a nemzeti kártérítési jog szabályainak, hiszen végső soron a tagállami bíróság előtt dől el az ügy érdeme, a kártérítés mértéke.

A HABILITÁCIÓ TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ MEGJELENT ÉS MEGJELENÉS ALATT ÁLLÓ PUBLIKÁCIÓK (KIVONAT)

Publicity of public matters and privacy of private life - Thoughts on modern days' privacy law – the right to image, *American International Journal on Social Science* 14:(2) 2014. (megjelenés alatt)

Doctors With Borders - How U.S and Europe Law Are Hurting/Helping the Promise of Telehealth (társszerző: Jan Mulligan), *Journal of the International Institute for Law and Medicine* 14:(1) 2014. (megjelenés alatt)

Changes of Civil Liability in Europe, *Journal on Legal and conomic Issues of Central Europe* 2. pp. 11-15. (2013)

Az állam kártérítési felelősségének változatai Európában, *Európai Jog* 13:(3) pp. 1-10. (2013)

Személyek joga, In: OSZTOVITS András (szerk.), *A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Budapest, OPTEN Informatikai Kft., 2011. pp. 39-302. 1. kötet. (ISBN:978 615 5122 01 9)*

Nincs az a magánélet, ami ne lenne leleplezhető: A privátszféra védelme a polgári jogban, In: MADAI Sándor (szerk.), *Generation Regenerationis: Ünnepi tanulmányok a debreceni jogi kar újralapításának 15. évfordulójára. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. pp. 49-61. (ISBN:978-963-318-157-7)*

A bűncselekmények áldozatainak járó jóvátétel elméleti kérdései, *Debreceni Jogi Műhely VIII.:(3.) pp. 1-14. (2011)*

A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban, *Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2011. 388 p. (ISBN:978-963-258-137-8)*

Protection of Consumer's Life, Health and Physical Integrity in the European Product Liability Law, In: *Szentpétervári Állami Egyetem Jogtudományi Kar, iSLaCo Conference Book. Saint-Petersburg, Oroszország, pp. 93-102.*

Lehet-e büntetni a magánjog eszközeivel?: Gondolatok a sérelemdíj funkciójáról, In: CSÖNDES Mónika, NEMESSÁNYI Zoltán (szerk.), *Merre tart a magyar civilisztikai jogalkotás a XXI. század elején?, Pécs, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. pp. 97-106. (ISBN:978 963 642 330 8)*

Kártérítési jog, *Budapest, Complex Kiadó, 2010. 311 p. (ISBN:9789632950808)*

A kártérítési jog magyarázata, *Budapest, Complex Kiadó, 2010. 453 p. (ISBN:9789632950662)*

A termékfelelősség szabályozási modelljei az EU-ban és az USA jogrendszerében, *Fogyasztóvédelmi Szemle 2: pp. 59-64. (2009) (társszerző: Szikora Veronika)*

Adjudging Moral Damages for Personal Injuries in the Dutch Civil Code, In: *Kijevi*

Egyetem Kijevi Egyetem Jogtudományi Kar (szerk.), Évropska űridiĉna osvita i nauka: Legal Mirror Kijev. Kiev, Kievskij Universitet Prava, 2007. pp. 180-189.

Ítélezési állandók és vitás kérdések az erkölcsi kártérítés újabb magyar joggyakorlatában, In: SZIKORA Veronika, FÉZER Tamás, SZABÓ Krisztián, SZEMESI Sándor (szerk.), *Debreceni Jogi Műhely Évkönyv: Válogatás a Debreceni Jogi Műhely internet-alapú periodika 2005. évben megjelent tanulmányaiból, Debrecen: Alapítvány a Jogközelítésért és Jogharmonizációért, 2006. pp. 7-29.*

Az okozati összefüggés értelmezésének változatai az európai államok kártérítési jogában, *Collega, 2006:(2-3) pp. 127-131. (2006)*

Az erkölcsi károk megtérítésének európai és magyar fejlődéstörténete, In: STIPTA István (szerk.), *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium, Miskolc, Bibor Kiadó, 2006. pp. 119-141.*

Gondolatok az erkölcsi károkhoz kapcsolódó hozzátartozói igények megengedhetőségéről, *Debreceni Jogi Műhely 2005:(3) pp. 1-5. (2005)*

Damages for non-pecuniary loss in Dutch legislation and jurisdiction, *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis 5: pp. 49-67. (2005)*

A személyt és személyiséget ért jogsérelmek civiljogi szankcionálásnak sajátos jegyei az angolszász jogrendszerekben, In: STIPTA István (szerk.), *Doktorandusz Fórum, Miskolc, Miskolci Egyetem, pp. 65-69.*

A nem vagyoni kártérítés megítélése a külföldi jogalkotásban és jogalkalmazásban, In: STIPTA István (szerk.), *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium, Miskolc, Bibor Kiadó, 2005. pp. 163-186.*

Az Alkotmánybíróság szerepe a nem vagyoni érdekek védelmének kialakításában, In: STIPTA István (szerk.), *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium, Miskolc, Bibor Kiadó, 2004. pp. 203-226.*

A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre, *Jogelméleti Szemle 2004:(3) pp. 1-13. (2004)*

A felelősségtani premissák értelmezése az erkölcsi károk megtérítésének szemszögéből, In: STIPTA István (szerk.), *Doktorandusz Fórum, Miskolci Egyetem 2004. pp. 92-100.*

Non-pecuniary loss in civil law of the Netherlands, In: *Universitatii Agora Agora University Oradea (szerk.), Revista Universitatii Agora. Oradea: University of Oradea Press, 2003. pp. 116-126.*

A nem vagyoni kártérítés kérdései a hazai jogalkalmazásban, In: STIPTA István (szerk.), *Doktorandusz Fórum, 2003. Miskolc, pp. 113-118.*